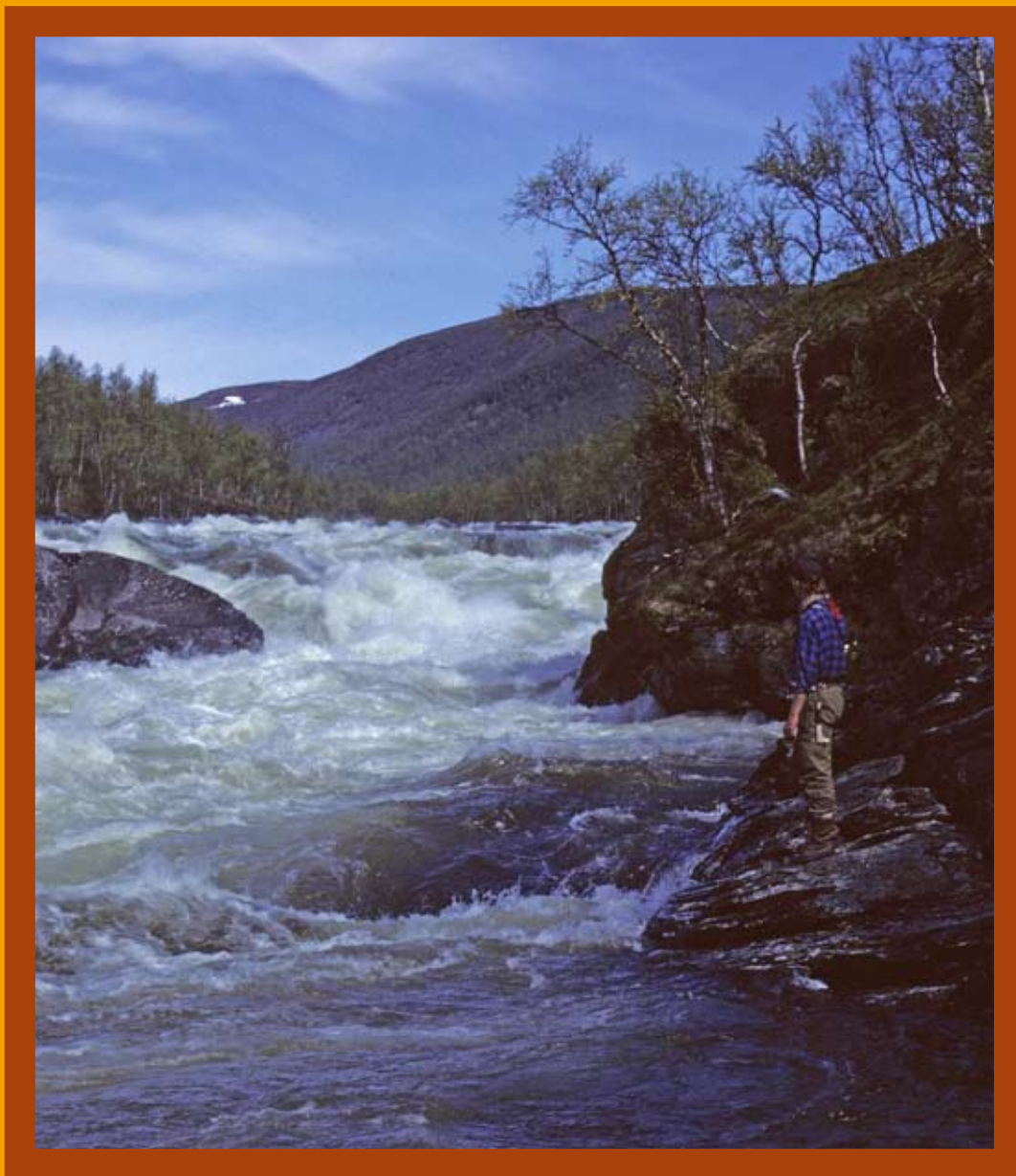

västerbotten

2 • 08

Kampen om Vindelälven

INNEHÅLL

När föds en älv? SVERKER SÖRLIN	2
Vindelälven – nationalälven CHRISTER NILSSON	8
Ur 8sel NIC LANGENDOEN	18
Vattenfalls utbyggnadsplan HANS HEDIN	20
Björne Persson OWE ELIASSON	32
Bertil Öhman OWE ELIASSON	37
Opinionsmätningen vintern 1970 BERTIL ÖHMAN	40
Övre Laisdalen GÖSTA LAESTANDER	44
Riksdagsman Nancy Eriksson om Vindelälven	49
Debatten om Vindelälven EVA SOFIA JOHANSSON	52
Jakten på den "orörda" älven ERIK TÖRNLUND	58
Ammarnäs, den första ekologiska byn?	66
Nära notiser	69

I detta nummer ...

handlar det om Vindelälven, numera en av Sveriges fyra nationalälvar och allmänt erkänd som en stor resurs för friluftslivet. Under hela efterkrigstiden var den dock föremål för en omfattande debatt, för och emot vattenkraftsutbyggnad som engagerade ett stort antal människor.

Professor *Sverker Sörlin*, för närvarande verksam vid Kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm, inleder med en övergripande karaktäristik av Vindelälven.

Därefter beskriver professor *Christer Nilsson* från Institutionen för ekologi, miljö och geovetenskap, Umeå universitet, älven som naturfenomen.

Hans Hedin diskuterar Vattenfalls utbyggnadsplaner utifrån en trycksak som distribuerades av dem 1962.

Nic Langendoen har i sitt konstnärskap inspirerats av Vindelälven och här visas visas ett par bilder ur en svit som heter 8sel.

Owe Eliasson, fd journalist vid *Västerbottens-Kuriren* intervjuar några av förgrundsfigurerna i Vindelådalens Aktionsgrupp, Björne Persson och Bertil Öhman. Därefter redovisar *Bertil Öhman* en opinionsundersökning bland berörda markägare som genomfördes vintern 1970.

Fd VK-journalisten *Gösta Laestander* berättar om Övre Laisdalen i gränslandet mellan Västerbotten och Norrbotten där motståndet var som allra störst i slutet av 1960-talet.

Riksdagsman *Nancy Eriksson* var en annan av förgrundsfigurerna som ledde det politiska motståndet mot utbyggnadsplanerna och ur hennes postuma memoarer är hämtade några längre citat.

Etnolog *Eva Sofia Johansson* redogör för de politiska turerna kring Vindelälven, bland annat utifrån Macke Nilssons bok *Striden om Vindelälven*.

Doktorn i ekonomisk historia *Erik Törnlund* diskuterar i sin artikel vad som menas med en "orörd" älv – i de "återställningsarbeten" som nu pågår försvinner i rask takt flottningsepokens lämningar som har sin historia att berätta i landskapet.

Slutligen berättar *Hillevi Wadensten*, etnolog vid museet, om framtidsdiskussionerna i Ammarnäs, byn vid randen av Vindelfjällens naturreservat som möjligen kommer att göras om till nationalpark.

I *Nära notiser* redogör redaktionen för en ny och miljövänlig distribution av tidskriften till prenumeranterna och där ges också information kring hembygdsförsäkringen.

Västerbottens läns hembygdsförbund vill framföra ett varmt tack till Västerbottens läns landsting som genom att prenumerera till sina kliniker och mottagningar ger ett välkommet stöd till tidskriften *Västerbotten*.

Den uppsplitande kampen om Vindelälvens vara eller icke vara som outbyggd älv under 1960-talet engagerade och klöv en hel bygd. Det i sin tur gav eko i hela landet. Bland annat fick ett känslolöst telegram från diktaren Evert Taube till statsminister Erlander stor uppmärksamhet. Taube skrev senare visan "Ånglamark" till HasseÅTages film "Äppelkriget" 1971, där särskilt den sista strofen "Låt sista älven som brusar i vår natur, brusa alltjämt mellan fjällar och gran och fur!" är inspirerad av den häftiga politiska debatten i slutet av 1960-talet.

Frågan om utbyggnad togs upp i riksdagen 1967 och där spelade den socialdemokratiska riksdagsledamoten och motståndaren Nancy Eriksson en avgörande roll, trots att landets kommunikationsminister vid den tiden hette Gösta Skoglund och var från Västerbotten. Riksdagsopinionen var emot en total utbyggnad av Vindelälven men faran var inte över.

De som var motståndare till utbyggnaden bildade i juni 1969 Vindelådalens aktionsgrupp efter flera års kontakter och diskussioner mellan engagerade längs ådalen.

Ett knappt år senare, 1 april 1970, meddelade regeringen Palme att man inte ämnade föreslå riksdagen besluta om en exploatering. Motståndarna kunde andas ut och de hade dessutom indirekt satt igång en folkligt förankrad rörelse som gjorde det allt svårare för kraftindustrin att fortsätta bygga nya kraftverk.

OLA KELLGREN

Låt
EN FRI VINDELÄLV
bryta
Norrlands onda cirkel

Stöd vår kamp för en levande älv i en levande bygd
genom att bli medlem i vår aktionsgrupp.
Medlemsavgift 5,- postgelo 371943

VINDELÅDALENS
AKTIONSGRUPP

Aktionsgruppens affisch från 1969 formgavs
av konstnär Sven-Olof Ivarsson från Vindeln.

bildtexten

Vindelälven vid Nedre Framakselet i Sorsele. Vid utloppet var det tänkt att en av dammarna skulle anläggas.

När föds en älv?

SVERKER SÖRLIN

Ända fram till silurtiden, för 400 miljoner år sedan, täcktes Skandinavien av ett hav. Fossil av koraller och brachiopoder från den tiden påträffas ännu. Fjällkedjan låg veckad och klar. Stora sedimentpackar, gammal havsbotten, hade från väster trängt upp över Skandinavien och bildat överskjutande skollor, som Guongertjockos tvärbrant vid Ammarnäs. Det var den baltiska plattan som kolliderade med den nordamerikanska. Ur detta mångmiljonåriga famntag växte den höjd över havet som är älvens första villkor: att få börja högst upp. Att få omvandla lägesenergin till rörelse. I detta villkor ryms alla senare möjligheter.

Även det lägre landet hade ur samma processer fått sina karakteristiska rynkor där älvarna skulle finna sina vägar, ständigt skiftande.

Alltså, en älvs ålder? Några hundra miljoner år vore ett lämpligt svar.

Det var grunden. Under de senaste hundra årmiljonerna har vulkanerna mullrat i Västerbotten och höjt fjällkedjan ytterligare. Kvartertidens nedisningar bildade rullstensåsarna och sandremmarna: planåsar under havsytan, getryggar vid utrasningarna ovanför högsta kustlinjen. Kilometertjock is skavde sten mot urberget, räfflade och nötte ned det. Orörliga isrester bildade dödismoräner, åsar och ryggar kors och tvärs, mellan dem djupa sänkor och tjärnar. Så vid Laisälvens mynning, ett hem för sagoväsen och urtidsdjur, eller sportfiskare.

På vissa ställen har det bildats hålsten, anhopningar av flyttblock som inte går att klättra över, men vars mellanrum bildar gångar.

Under glacialerna var Vindelälven frusen och tyst, vid avsmältningarna var den desto piggare, rytande våldsamt förde den vattenmassorna till havet, för det mesta till Bottenviken. Men under en period för ca 9 000 år sedan låg en sista issträng kvar i Lappland och blockerade framfarten. Vindelälven, då ännu odöpt, mynnade i Atlanten.

Vindelälvens övre lopp ligger i dag i ett naturreservat, ett av Sveriges största. Där finns Ammarfjällets is- och stenöken och underbara dalsänkor med toltor och trollius.

En sensommardag i slutet av sjuttioalet kom jag vandrande från järnvägen vid Atlan-

ten över Nasafjäll, där svenska staten för tre hundra år sedan bröt silver och dräpte samer. Jag smet in i Västerbotten genom länets nordvästligaste hörn, några få kilometer under polcirkeln.

Det var lämmelår. Jag hade aldrig förut sett en fjälluggla, nu såg jag ett halvdussin. De satt vita och stilla på stenarna, lät mig komma nära, flög sedan i vida och ljudlösa bågar, till nya stenar längre bort.

Kanske var det en lek, jag gladdes i alla fall åt den. Omgiven av ugglor följde jag smältvattnet från snölegorna. Det samlades till små rännilar, trängde ihop sig i smala passager till hopande fall, studsade mot skiffern.

Det blev natt och månen blänkte i fuktmat-ta hållar. Mitt ansikte stack ut ur sovsäcken, huden krympte i kylan. Jag somnade till ljudet av vattnets oavlätliga arbete, ytterst drivet av solen. En fondton, stämd efter årstiderna.

Några år tidigare hade jag tolkat efter bandvagn i samma landskap, fast då i slutet av mars. Tio minus och snöyra. Vid Vindelkroken hade vi grävt en grotta, flera meter djup, och sovit i den. Samma vatten, men inget ljud. På hemvägen välte bandvagnen, jag tumlade bland gröna arméryggsäckar i det mjuka som skulle bli älv.

En älv är en samlare. Som idé är den genialisk: att ta reda på det kringspridda och diffusa, koncentrera det till ett användbart flöde.

När blir den en älv? Kanske när de första miljarderna snövattendroppar bildat lugnare partier, vid Framakselen och Aitelnas. Men älvens idé är större, omfattar hela avrinningsområdet.

Vindelälven föds ur himlen och halva Västerbotten är dess barnbördshus.

Jordens byggnad bildar arenan. Graniter av revsundstyp, porfyrit, fjälltoppar av amfibolit, hård grönsten. Söder om Fjosoken finns sparagmit. Längre ner efter älven dominerar migmatiterna; slir eller ådergnejs av fyllitseriens bergarter.

Ovanpå urberget ligger moränen och lerorna, som djupast vid Umeå; nästan 50 meter. Där älven rinner snabbt är jorden avskalad och berget kalt. När en fors dämts upp har den ryckts miljoner år tillbaka, till tiden före kvartärens glacialperioder, som skapade de lösa jordlagren, dem bonden och älven plöjer.

Över arenan: klimatet. Det är kärvt. I Ammarnäs är Potatisbacken – också en istidsprodukt – den enda plats där potatisen kan mogna; även där fryser den stundom. Den genomsnittliga årstemperaturen vid Vindelstorsjö ligger nära noll grader. Rik på sel och forsar, krokig och bångstyrig, är Vindelälven ändå omkring halva året frusen.

Men i det kärva ryms det mjuka och milda. En varm högsommardag i Tjulåns dalgång kan få en att tänka på tider, det är bara sex-sju tusen år sedan, då ek och andra ädla lövträd gick långt upp i Norrlands älvdalar.

På flyggbergen, branta och i söderläge, vibrerar solhettan. Kommer så det rätta kalkhaltiga vattnet, bergsegan, fram ur klippan, kan naturen besluta sig för en avvikelse. Flyggberg som Bjättarpakte, Runna, Peruken uppvisar botaniska märkvärdigheter: stinksyska, toppdån, spädbräcka. Kramatjåkko, nästan

tusen meter högt och inte långt från norska gränsen, hyser hallon och stenbär. På skifferhyllor och i klippspringor finner man den sällsynta getväpplingen, och högre upp alprosen.

Kärvt?

Statistiken över klimatet ljuger kanske inte, men den säger föga om våra upplevelser. Vi kom till Gargnäs i slutet av augusti, mitt i jordgubbsskörden. Vi plockade och betalade för tre liter och satte oss på den övergivna campingplatsen och njöt av dem. Myggen och knotten hade gett sig av, bara enstaka getingar och två polska familjer dröjde sig kvar. Och just denna dag: en värme som slog ut ur den begynnande hösten som gentianan för en solstråle.

En älvdal är en värld för sig. Att passera över vattendelaren är alltid en vändpunkt och en förvandling: av mikroklimat, språk, mentalitet. Älvdalens inre kontakter är täta, vägarna ut är få.

Grunden lades av vattendragens ådernät. Mellan fåbodar och bygd löpte stigar. De första stegen blev långtidsverkande beslut; där marken är trampad följer andra efter. Var väg hade sin säsong. Till fåbodarna på sommaren, till kyrkbyn vid helgamäss, till fällorna om hösten.

Blyga spår ledde samerna till njallor och visten. Flottarna hade sina passager mellan småbäckarna, till gapaskjul och lästenar. Dagens älgjägare vandrar till passet, nyttjar ibland de gamla stigarna, men skapar också egna. Fjällturisterna söker sig längs gamla rö-

sade leder, men gör också nya till övernattningsstugor och fiskesjöar.

På bara ett par hundra år av större fast bosättning har spåren av mänsklig kommunikation lagt sig i skikt på skikt. Överlappande nätverk. De var framvuxna ur tvingande nödvändighet – krittrens sommarbete, växtplatserna för carexgräsen man hämtade till skohö. Men de var också bärare av drömmar – på stigarnas nätverk vandrade ungdomen till logar och vägsäl för dans och trevande möten.

När stigen bröts av vatten blev allt lättare. Då kunde man ro, räta linjen, slapp gå hundstranden. Allt tungt försökte man få på vatten om det gick. På Storvindeln gick postbåten mellan Örnäs och Hemfjäll och vidare inåt mot Jillesnäle. År 1921 började Johan Karlsson, Örnäsudden, köra ångbåten "Älvkungen" mellan Sorsele och Jillesnäle tur och retur. Två gånger i veckan med passagerare och gods; trafiken höll på till 1938.

Så kom enkronasvägarna, tvärbanorna, Inlandsbanan, de större landsvägarna, asfaltvägarna, skoterlederna. Så kom telefonen med telefonledningarna. Så kom vattenkraften med de stora elkraftgatorna, sträckta från norr till söder, i rät vinkel mot älv och vägar. I denna riktning korsar även Kungsleden och järnvägen älven – som om riksintressets geografi alltid varit en annan än naturens och människornas.

Så kom radions och televisionens nätverk, osynliga vågor, men desto synligare mottagare, master, antenner. Så kom satelliterna och förmedlade vågor som togs ner av parabolerna, stora och små.

Potatisupptagning i Häggås, fotografen Robert Lundgrens hemby på Storvindeln's södra sida i Sorsele. Från vänster Kristina Lundgren (fotografens hustru, född Larsson), Jonas Larsson, Maria Bergeman, okänd, Ture Lundgren, Olga Lundgren (gift Olovsson i Häggås), Estrid Lundgren (gift Jonsson) och Signe Lundgren (gift Olovsson). De fyra sistnämnda är barn till Robert och Kristina Lundgren.

ROBERT LUNDGREN/VBM FOTARKIV

Nya nätverk blandas med de gamla

I dag blandas i landskapet resterna av de gamla nätverken med de nya. Spåren av människornas önskan till kontakt, och av beslut, och nya beslut. Landskapet år 1990 är överfullt av gamla avsikter. Läsningen av en bild eller en plats är därför en komplex och ganska förvirrande uppgift.

Förvandlingen avslöjar sig skoningslöst i den fotografiska bilden. Det förra seklets tidiga fotografier – Robert Lundgren från Häggås, Harald Österberg från Bockträsk, Efraim Fjällström från Abborrberg – ställde upp sina lådkameror och exponerade de stora glasplåtarna under långa sekunder för ett ljus som inte stördes av mångfaldens brus. Entydigheten i den kulturella avsikten och öppenheten i det hävdade landskapet samspelade harmoniskt med den omgivande vildmarkens frihet

från tekniska tillägg. Byarna längs Storvindeln kan i vissa bilder anta en rent utopisk karaktär, i sitt lugn förefalla som specialfall av den himmel dit människorna en dag skulle komma. Trots sitt armod.

Sådana bilder kan inte längre tas. Slyet förbjuder de flesta perspektiv. Ut- och tillbyggnader, formklippa björkar, vridjärnsverandor, garage och friggebodar åstadkommer resten.

Kanske har Vindelälvens attraktionskraft med detta att göra. De utbyggda älvarna förlänger det estetiska kaos in i själva älvfåran. Vindelälvens orördhet framstår alltmer svindlande och oerhörd allteftersom dess visuella inramning gjorts diffus och splittrad. Vindelälven betyder, förmodar jag, för många det dyrbara *något*, som inte i första hand bär på spåren av människornas nyckfulla och kortlivade avsikter.

Älven är liv och livsvillkor. Ornitologerna söker sig gärna till Ammarnäs. Deltalandet erbjuder vadare och andfåglar, i skogen flyger ugglor, ripor, småfågel.

I älvens vikar och vassruggar finns pölar och pussar med stillastående vatten, idealiska lokaler för mygglarver. Knottens larver föredrar det rinnande vattnet.

Produktionen av dessa för naturens kretslopp så grundläggande insekter är oerhörd. Forskningen har på senare år börjat få något tydligare grepp om vad mygg och knott egentligen är för något, deras otaliga varianter och besynnerliga manér. Bara somliga gillar oss människor, och vissa av oss blir aldrig uppvaktade. På ytan syns ingen skillnad, men något i blodet doftar fel, sägs det.

Älven är den genomlöpande axeln i ett rikt sammansatt ekosystem. Fiskarna lever av insekterna, liksom de flesta fåglar. Bävern har på senare år tillvuxit i antal och bygger sina bon i skyddade vikar och biflöden.

Även fågellivet har lockat forskningens intresse. LUVRE, Lund University Vindel River Expedition, inledde 1963 den ännu aktiva kartläggningen av fågellivet med utgångspunkt i Ammarnäs. Vindelfjällen är ett tillflyktsområde för hotade arter och anses vara av europeisk betydelse. Fågelvåtmarkerna i Marsivagge har beträdnadsförbud under häckningstid.

Några, till och med i Länsstyrelsen, tror att världen blir en bättre plats att leva i om man får bryta en väg genom naturreservatet.

Artrikedomen är stor. Bara i Sorseleområdet finns belagda observationer av mer än 200 fågelarter, bland dem rariteter som stäpphöna

och den nordamerikanska Wilsons simsnäppa. Från tropiska Afrika kommer lövsångaren, i sådan mängd att det går ett par hundra per kvadratkilometer. Totalt i Europa är de en hel miljard, som flugit på 2 000 meters höjd över Sahara och Medelhavet till priset av en tredjedel av sin vikt: inte mer än ett gädddrag. När man betraktar en karta över återfynd kan man få för sig att Ammarnäs är världens centrum, som skickar taltrastar till Spanien och gråsiskor till Ural.

I Västerbotten är Ammarnäs långt bort. I Ammarnäs är man mitt i världen. Ännu längre bort, vid Vindelkroken, är det två mil till Europaväg 6. Strax därbortom: Atlanten.

I folkmun är några fåglar kallade vid särskilda namn. I Sorseledialekten säger man *myrgörel* för grönbena och *klyvja* för gluttsnäppa och *saxolva* för ladusvala.

Myrgörel. Ett sådant ord.

Man trodde en gång på ett samband mellan människan och marken. Det gjorde äldre tiders geografer som Ritter, Reclus, Vidal de la Blache.

Så upphörde efterhand denna tro. Människan blev väsentligen individ, fri, självständig. Hon formade med svärdet och plogen sin värld, men formades inte själv av sin omgivning. Vi blev samhällsvarelser, svävande i politikens rymd.

Eller?

Ur älvdalens fåra slår orden upp, påminnelser om ursprungliga samband. Eviga och friska som renfanan i augusti.

Artikeln har varit publicerad i *Västerbottens-Kuriren* som en del av ett längre reportage om Vindelälven hösten 1990.

Ammarnäs med delar av det vidsträckta deltat i förgrunden.

Vindelälven – nationalälven

CHRISTER NILSSON TEXT & FOTO

Vindelälven är ett biflöde till den starkt utbyggda Umeälven. Den strömmar fritt i 453 km innan den förenas med Umeälven omkring 40 km från havsbandet. Vindelälven avvattnar ett 12 650 km² stort område, främst i Västerbottens län men en mindre del ligger också i Norrbottens län. Vindelälven är sedan 1993 tillsammans med Torneälven, Kalixälven och Piteälven en nationalälv. Gemensamt för nationalälvar är att de är opåverkade eller endast lite påverkade av vattenkraftsutbyggnad.

Vindelälven blev allmänt känd under 1960-talet då planen var att bygga ut den med vattenkraftverk och magasin, bland annat det stora Gautomagasinet som skulle dämmas upp 46 m över Gautojaures medelvattenyta och dränka en befolkad älvdal. Även Tjulträskan och Granselet skulle dämmas kraftigt, 17 respektive 24 meter. En stark opinion för bevarande av älven och en tveksam lönsamhet på hela projektet ledde till att planen avstyrades. Det var i april 1970. Det kom att bli början till slutet på den svenska epoken av vattenkraftsutbyggnad. Vindelälven har därefter fått ikonstatus bland Sveriges vattendrag och tillskrivits ett successivt allt starkare skydd. Den är numera enligt miljöbalken skyddad från vattenkraftsutbyggnad och överledning av vatten, den är ett Natura 2000-område och har utpekats som riksintresse för naturvård, fiske, friluftsliv, kulturmiljö och rennär-

ing. Vindelälven innehåller dessutom flera naturreservat och så kallade Ramsarområden (Ramsarkonventionen har fått sitt namn efter den iranska staden Ramsar där konventionen kom till stånd 1971 och det är en internationell överenskommelse om skydd av våtmarksområden), den har föreslagits bli ett Ramsarområde i sin helhet och har också lanserats som kandidat till UNESCO:s världsarvslista.

Vad gör Vindelälven speciell? Här bör nämnas dess täta förgreningsmönster med många biflöden och dess växlingar mellan forsar och sel – det finns närmare hundratalet namngivna forsar och ett stort antal sel som avspeglas i bynamn med ordet 'sel' (till exempel Kraddsele, Sorsele, Sandsele, Vindelgransele, Rusksele, Åmsele och Rödåsel). Vidare bör omtalas dess mångfald av naturtyper, de många avorna, dess artrika växt- och djurliv samt dess kulturhistoria och

mångskiftande markanvändning. Den brukar också beskrivas som den enda kvarvarande fjällälven av mer sydlig karaktär – alla liknande älvar är utbyggda.

Topografi, berg och jord

Vindelälven bildas på högplatån mellan fjäl- len Jällektjåkkå och Sarvestjåkkå i Norrbot- tens län. Norr om denna platå rinner vattnet mot Laisälven, som har sina källor vid Nasafjäl- let nära gränsen mot Norge och som senare införlivas med Vindelälven. Vindelälvens lopp fortsätter sedan mot sydväst ner till Vindel- kroken där älven gör en tvär sväng mot syd- ost och övergår i den egentliga Vindeldalen längs Ammarfjällets norra sida. Denna tvära sväng har tolkats som ett ovanligt fall av flod- avlänkning där avlänknings skett bort från de djupa dalgångarna i väster. I början är Vin- deldalen bred men längre nerströms smalnar den och bildar i höjd med Framakselen en mäktig genombrottsdal. Mellan Vitnjul och byn Ammar-näs faller älven i en rad forsar. Vindelåfossen, som kommer sist av dessa, är välkänd eftersom den kan beskådas från den norra landsvägsbron i Ammar-näs. Fossen är spektakulär med sin starka ström över sned- ställda klipp-hällar som begränsas av en klipp- brant mot norr. Här har harren sin naturliga uppströmsgräns. På sträckan ner mot Am- marnäs har Vindelälven fyllt ut åtskilliga mindre selområden med sediment och ska- pat meanderavsnitt med levéer och älvvallar. I Ammar-näs bildar Vindelälven sin första sjö – Övre Gautsträsket. I västra delen av denna sjö tillstöter Tjulån som avvattnar Ammar-

fjällets södra sida. Tillsammans formar dessa vattendrag ett stort sedimentdelta som un- der lång tid använts för slätter. Byn Ammar- näs växte ut från detta delta under tidigt 1800-tal och sträcker sig nu längs den västra änden av sjön och upp längs Tjulån. Stora delar av deltat brukas fortfarande, under se- nare år även som betesmark för nötkreatur inom ett projekt som producerar naturbetes- kött. Liknande exempel på nyröjda strand- betesängar finns också längre nerströms, till exempel vid Sorsele, Blattniksele, Åmsele, Strycksele och Rödåsel. Även om jordbruks- kulturen ledde till en utveckling av Ammar- näs har trakten varit befolkad betydligt läng- re. Lämningar från en gammal fångstkultur visar att människor fanns i området redan för 6 000–7 000 år sedan.

Nerströms Övre Gautsträsket trängs Vin- delälven samman i en rad forsar, bland annat Sjöfossen, Järnfossen, Dunderfossen och Jil- lesnälefossen. Denna sträcka är tillhåll för den storvuxna Ammar-näsöringen och har tack vare framsynt fiskevård med inriktning mot så kallat "catch and release"-fiske blivit ett högklassigt fiskevatten. Därefter följer Storvindeln som är en 40 km lång, fjordlik- nande sjö. Dess nordvästra del till strax ovan byn Skansnäs tillhör fjällberggrunden och byggs upp av den så kallade sparagmitskål- lan. På sjöns södra sida blir den synlig i Jip- mokens mäktiga, sammanhängande berg- vägg med partier av överhängande berg. På norra sidan finns en liknande bergvägg från vilken fristående delar isolerats i Peruken och Kyrkberget. I övrigt omges Storvindeln

Dunderforsen vid extremt lågvatten.

av urberg, mest granit. Storvindeln däms av en bergtröskel vid Bräskaforsen. I denna tröskel har sprängts en kanal för båttrafik. Den har inneburit att Storvindeln sänks extra mycket vid lågvatten vilket har skadat biologiskt värdefulla grundområden. Nerströms Bräskaforsen övergår älven i Nedre Gautsträsket. Här mynnar Laisälven från norr. Laisälven är här nästan lika stor som Vindelälven. Den har längs sitt lopp egenskaper som i många stycken liknar Vindelälvens, bland annat med små sjöar i de inre delarna av barrskogsbältet, den långsmala sjön Storlaisan som minner om Storvindeln samt långa par-

tier med omväxlande sel och forsar. Vid Märkberget mellan Gautosjön och Storlaisan rinner älven genom en kanjon. Innan sammanflödet med Vindelälven har Laisälven utvecklat en milsvid sandur av grus och sand.

Storvindeln och Nedre Gautsträsket kantas av spridda bosättningar. En bit längre nerströms bildar älven ett brett, sedimentrikt selområde inom vilket Sorsele samhälle byggts upp. Stora ytor av dess flacka stränder användes tidigare för slätter. Nerströms Sorsele har fjällterrängen upphört och landskapet övergått i bergkullslätt. I denna landskapstyp saknar älven tydliga dalsidor, med

visst undantag för en sträcka vid Vindelgransele, och talrika moränavlagringar har styrt bildningen av älven och gett den ett ibland extremt oregelbundet lopp med tvära krökar, småforsar och holmar. Olselet som tar vid efter den långa Stensundsforsen utmärks av sandiga isälvsavlagringar, bland annat en sandslätt med välutbildade flygsanddyner. Måktiga isälvsavlagringar med sand finns också i ett stråk från Blattniksele mot Sandsjön. Från Råstrand till Vindelgransele har älven sin mest koncentrerade forssträcka med åtta forsar på rad som tillsammans faller 40 m. Här hade älven för länge sedan ett annat lopp genom Råstrandsavan via Rågoträsket ut mot Lappvallheden strax uppströms Vindelgransele. Denna gamla älvfåra utgörs av ett omfattande isälvsstråk som kommer från Gargådalen i norr, korsar Vindelälven och sedan följer denna sydliga sträckning.

Nerströms selet vid Vindelgransele ligger Storforsen som faller med flera småforsar över fast håll av vulkaniskt ursprung, en utlöpare av Skelleftefältet. Vid forsens norra sida finns ruinerna av ett gammalt bygdekraftverk. Längre nerströms bildar älven milslånga sel med forsar eller stryckor emellan. Många forsar är steniga och flacka. Vormforsen är en stark fors som går över grovbankad Revsundsgranit som delvis upplösts i stora block. Ett stråk av isälvsmaterial, till en del med rygg- eller kullformer men mest som plana fält, följer älven med vissa avbrott från Björksele till Vormseletrakten där det övergår i Ruskträskfältet som är ett randdelta vid högsta kustlinjen. Vid Kittelforsen nerströms

Björksele finns en glacifluvial bildning med höga terrasser, en tydlig åssträckning samt en framträdande dräneringsfåra. Även i övrigt uppträder terrasser på många ställen nerströms Vindelgransele. Åssträckningarna är ofta kantade av långsträckta åsgravar. I skogsmark drabbas dessa ofta av sommarfrost och förblir skoglösa men ibland är de också utbildade som avor i älven. Tack vare den flacka dalbotten och det mäktiga jordtäcket har flera av avorna blivit stora och långa, till exempel Sappetavan och Råstrandsavan. Längs sträckan finns rikligt med sandigt-moigt material som bildat vidsträckta översvämningssmarker som i hög utsträckning använts för slätter. Goda exempel på sådana ranningar finns vid Vindelgransele och Björksele. Bondekulturen i området har anor från tidigt 1700-tal.

Högsta kustlinjen

Nerströms högsta kustlinjen fortsätter bergkullslätten mot Åmsele och Ekorrsele där den övergår i vågig bergkullterräng. Denna landskapstyp innebär att bergkullarna hänger samman med varandra utan mellanliggande slättytor. Älvdalen har ett delvis mäktigt jordtäcke. Morän är vanlig men mängden glacifluviala och postglaciala sediment ökar nerströms. I byn Rusksele finns välbevarade lämningar på ön Storholmen efter stenåldershus som bedöms vara omkring 5 000 år gamla. Isälvsstråk med rullstensåsar finns bland annat vid Forsholm, uppströms Mårdsele, uppströms Maltbränna, söder om Åmsele, i Hällnäsområdet och vid Rödånäs. Särskilt vid Mårdsele och Hällnäs är isälvsbildningarna

Renforsen i vinterdräkt.

komplexa. Vid Hällnäs klyver älven åsstråket på två ställen. Här liksom på flera andra platser där älven tangerar isälvsmaterial kan man se hur åsstråket bestämt älvloppetets läge. Vid det nerlagda flygfältet i Åmsele har de sandiga sedimenten omlagrats av vinden och bildat ett stort dynfält med huvudsakligen tvärställda dyner. Också på andra ställen finns betydande flygsanddyner, till exempel uppströms Siksele, vid Ekorrsele och i Hällnäsområdet. I övrigt ändrar sedimenttäcknet successivt karaktär längre nerströms. De äldre deltaplanen blir bredare, materialet efter hand finkornigare med sand, mo och även mjåla, och det blir vanligare med terrasser i olika nivåer. Älvens niplandskap tar vid.

Det mest utpräglade niplandskapet med nipbranter och raviner finns kring Hällnäs och vid Vindelns-Degerfors. Materialet är sandigt-moigt och har här och där öppna erosionssår. Liksom inom föregående älvavsnitt växlar selområden med forssträckor. De högsta fallhöjderna har Mårdseleforsen, Renforsen, Kvarnforsen och Långforsen. Mårdseleforsen löper i ett förgrenat lopp över en bergtröskel med erosionsformer i fast berg. Flera fåror hålls avstängda av en betongmur från flottningstiden. Nerströms en del forssträckor förekommer utvidgningar av älven, exempelvis vid Ekorrsele och Hedlunda. Dessa utvidgningar anses ha orsakats av erosion i samband med issörpebildning. Fria meandrar

förekommer inte i Vindelälven men det finns tendenser till meanderbågar. Ganska vidsträckt översvämningssplan med raningsmarker finns inom selområdena, till exempel vid Åmsele, Strycksele och Mesele. Nerströms Vännforsen påverkas Vindelälven av regleringen i Stornorrfors kraftstation och vid Vännäsby möter Vindelälven Umeälven.

Vattnets växlingar

Vindelälvens medelvattenföring är 190 m³/s men variationen över året är ansevärd. Det beror bland annat på att andelen sjöar är liten vilket gör att älven svarar snabbt på snösmältning och regn. Flödet på senvintern i april kan i älvens nedre lopp vara så lågt som 15 m³/s för att under fjällflodens kulmen ett par månader senare vara omkring hundra gånger större. Under den högsta kända vårfloden 1995 förde älven uppemot 2 000 m³/s vid Vindelns och över 1 600 m³/s vid Sorsele. Det senare värdet var drygt 20% större än det tidigare högsta uppmätta värdet från 1938. Vid Sorsele och vid mynningsområdet i Spöland-Vännäsby gjordes stora invallningar som begränsade skadorna. Speciellt i det nedre området har älven varit ordentligt invallad sedan 1938 års översvämning men vallarna hade därefter öppnats på många ställen. Byn Hjuken drabbades kraftigt av högvattnet och flera hus fick evakueras. Variationerna i flöde innebär stora variationer i vattenstånd och därmed breda stränder. Storvindeln har en naturlig vattenståndsamplitud på närmare 5 m. Det placerar den i topp bland nationalälvarnas fjällnära sjöar. I nedre delen av älven,

i höjd med Hällnäs, är vattenståndsamplituden drygt 6 m.

Älvens natur

Vindelälven hör till de artrikaste naturområdena i norra Sverige. Det beror bland annat på variationen i topografi, berggrund och jordarter, de regelbundna växlingarna i vattenstånd samt på den gamla bondekulturen som bidragit till att många ängsväxter ökat i mängd. På de breda stränderna finns landets artrikaste växtsamhällen, ofta i tydliga zoner som svarar mot växternas reaktion på olika vattenstånd. En del lavar, till exempel vinterlav, liksom blåbär och revlumner klarar knappast alls att stå under vatten. Dessa arters gräns mot älven visar hur högt upp de normala fjällfloderna brukar nå. I strandskogarna längs större delen av älven växer ofta stora tallar samt små träd och buskar av bland annat gran, björk, al, hägg och vide. Utanför skogsbrynet, särskilt på finkornigare material, blir videbuskagen landskapsfärgande. I Övre Norrland finns här de viktigaste naturliga vinterbetena för älg. Vid forsar är strandvegetationen särskilt artrik. Vid Linaforsen i älvens mitt har till exempel uppmätts den högsta koncentrationen av kärleväxtarter längs hela älven – 138 arter på en 200 m lång sträcka av stranden – och då räknades fibblor, maskrosor, dagglåpor med flera som en art vardera. Detta värde gäller som svenskt rekord.

Blockmark som genomströmmas av vatten ger näring åt en artrik och frodig ängsvegetation, så kallade skravelängar. Många hög-

Jämtlandsmaskrosen är endemisk för mellersta Skandinavien. Den har flera rika förekomster vid bland annat Laisälven, som här vid Hästskoforsen.

vuxna örter som vänderot, älggräs, smörbollar, midsommarblomster och vitmåra växer här. I strandsnåren finns buskar som kanelros och brakved. En del fjällväxter följer älven ner mot kusten, framförallt längs Laisälven och vidare nerströms Vindelälven, bland annat kvanne, fjällviol, fjällvedel, fjällskära, kung Karls spira, smalfräken, svarthö och nordisk stormhatt. Motsatta fenomen förekommer också. På de långa sandstränderna längs Nedre Gautsträsket och vid Blattnikselet förekommer exempelvis strandråg som är en havsstrandsväxt. Vid Kvarnforsen i Laisälven finns ett litet bestånd av den sydliga ormbunken örnbräken som är mycket sällsynt i Övre Norrlands inland.

I klippspringor, särskilt vid forsar, växer ofta norrlandsviol, dvärglummer och knutnarv. Längs selstränder står norrlandstarr och vassstarr i många gånger kraftiga bestånd, utåt avgränsade av sjöfräken och inåt av styltstarrtuvor. På grunda finsedimentbottnar som bottenfryser på senvintern finns i selen en lågvuxen växtlighet av arter som klarar tjäle och frosthävning i marken. Dit hör sylört, strandranunkel och taggsporigt braxengräs. I vattnet har selen även hästsvans, sköldmöja, samt olika igelknoppar, bläddror och natearter. I Abborravan vid Rusksele finns vattenaloe på en av sina få växtplatser i norra Sverige. Denna av torkar inte ut under lågvatten och vattenväxterna skyddas mot frost. En annan sällsynt växt är den endemiska jämtlandsmaskrosen som har sin huvudsakliga utbredning i mellersta Skandinavien. Den har flera växtplatser bland annat vid Storvindeln och längs Laisälven.

Särskilt i strömmade avsnitt är stenarna i vattnet klädda med mossor som ger skydd åt många vattenlevande smådjur. Block och hällar i forsarna har täta bestånd av knottlarver som filtrerar näring ur det strömmande vattnet. I starkt strömmade avsnitt täcks stenar och hällar vissa höstar av en gråvit filt av kiselalger. Sländlarver, fjädermygglarver, knottlarver, kräftdjur, vattendaggmaskar, musslor och snäckor lever särskilt tätt på strandnära bottnar. Bottendjur som fjädermygglarver och vissa snäckor och musslor är anpassade till att älvens låglänta stränder bottenfryser. Andra som sländlarver drar sig ut från stranden och övervintrar på frostfria djup. En grupp dag-

På 1950-talet användes schaktmaskiner för att maka undan sten och jämna till bottnarna så att stockarna lättare skulle kunna flottas. Dessa stenmassor har styrts upp från Mattjokkbäckens bottnar.

sländelarver vandrar upp på översvämmade stränder och utvecklas där till färdiga dag-sländor.

På sommaren stiger lax och havsöring till lekplatserna i älven. Dessa fiskar måste passera Stornorrfors kraftverk i Umeälven vid Norrfors vilket många inte klarar. Nu pågår ett arbete med att ta fram tekniska lösningar som kan underlätta framförallt laxens vand-

ring, såväl upp- som nerströms. Laxen leker på strömsträckor med bottnar av grovt grus och småsten medan öringen väljer bottnar av något finare material. Leken sker i september och oktober men rommen kläcks först nästa år. De viktigaste lekplatserna för lax i Vindelälven är de mellersta delarna, i höjd med Gargåns utlopp, men laxen kan utnyttja hela älven, möjligen ända upp mot Laisäl-

ven. Laxungarna stannar i älven i tre till fyra år varefter de som smolt vandrar ut i havet. Ungar av lax och öring utnyttjar olika delar av älven för sin uppväxt. Laxungarna återfinns i partier med starkare ström medan öringungarna väljer mer strandnära områden med lägre strömhastighet. Det är inte ovanligt att laxen och öringen använder biflöden för sin uppväxt. I älven finns även stationära bestånd av öring samt harr, gädda, abborre, lake, sik, mört och flera andra fiskarter. Harren är Vindelälvens kanske vanligaste fisk men på många sträckor har bestånden reducerats av alltför högt fisketryck. I Storvindeln lever en unik sikart – storskallelöja – och flera av älvens biflöden innehåller flodpärlmussla. Både utter och bäver har livskraftiga populationer i älvsystemet.

Vindelälven är en viktig flyttled för renar mellan sommarbetet i fjällen och vinterbetet på tallhedarna längs älvens nedre lopp. Skogarna i älvdalen öster om de fjällnära skogarna utnyttjas nästan överallt för skogsbruk och älvnära rester av urskogsartad skog finns idag bara vid naturreservaten i Vormforsen och Mårdseleforsen. Redan i början på 1800-talet flottades timmer på älvens nedre delar, älven blev allmän flottled 1877 och flottningen pågick ända till 1976. Under flottningsepoken utsattes älven för allt större påverkan. Särskilt på 1930-talet och framåt byggdes stenkistor och ledarmar i forsarna och block och hällar sprängdes sönder. Samtidigt byggdes många dammar i biflödena för att hålla kvar vatten och förlänga flottningssäsongen. På 1950-talet användes schaktmaskiner för att maka

Rester av urskogsartad skog är idag sällsynta längs Vindelälven men finns bland annat vid Mårdseleforsen.

undan sten och jämna till botten så att stockarna skulle flyta utan att bröta sig i forsarna eller fastna på stränderna. Sedan några år tillbaka pågår ett stort arbete med att restaurera älven och dess biflöden efter flottningen. De gamla stenformationerna rivs, stenar och block läggs tillbaka i strömfåran, och avstängda sidofåror öppnas. Ett motiv för detta arbete är att öka förutsättningarna för strömlevande fisk som lax och öring. Genom att bromsa upp flödet bidrar insatserna också till att förbättra älvens vattenhushållning och kanske till att förhindra de mest extrema hög- och lågvattnen. Samtidigt läggs grunden för en mer uthållig utveckling av Vindelälven mot något som framtida generationer kan vara stolta över att vi bevarade till dem.

8sel

NIC LANGENDOEN

Målningen *Rusksele* ur sviten 8sel 300x195cm (2003).

Från fjällsluttningarna till kusten uppstår det på många platser i älven ett nästan stillastående flöde som ibland bildar en virvel, ett sel. Dessa sel har skapat ett eget rum, en specifik plats i landskapet, en återvändsplats, en naturlig mötesplats.

Efter att under flera år ha vistats i Vindelälvens dalgång, har jag ägnat många tankar åt de människor som bosatt sig vid dessa platser, de nybyggare som vandrade hit för första gången. Den betydelse det låg i att bosätta sig vid vattnet. Vilka riktmärken hade man då man sökte sig sin plats för bosättningen?

Dessa platser växte sig till byar och samhällen i det norrländska landskapet, och det är platser som i dag håller på att utarmas och tömmas på människor. Ändå är miljön och landskapet desamma som tidigare. Var söker vi våra riktmärken i dag?

Längs Vindelälven finns ett flertal byar där sel ingår i ortnamnen. Målningarna har kommit till som en hyllning till åtta av dessa byar och jag kallar min svit 8sel.

Björksele ur sviten 8sel 300x195cm (2003).

Den givna rörelsen
i marken
upphöjd genom
ett infallande ljus
förändras inför
en flyende
dimma
avtecknad
i
den våta sanden

Utloppet vid Nedre Framakselet i Vindelälven. Det var här dammen skulle byggas och därmed dämna upp stora ytor.

Vattenfalls utbyggnadsplan 1962

HANS HEDIN

Vattenfall presenterade i juni 1962 en plan för vattenkraftutbyggnader i Vindelälven som heter *Vattenfall informerar: Vindelälven*. I det följande redovisas ett koncentrat av den 26 sidor omfattande planen, i direkt citerade avsnitt som här kursiverats.

Artikeln avslutas med några kommentarer av författaren.

Föreslagna anläggningar kostar 900 miljoner

Vindelälven beräknas fullt utbyggd producera 2,8 miljarder kWh om året. Genom utbyggnaden får Ume älv dessutom ett produktionstillskott på ca 0,5 miljarder kWh.

Kostnaderna uppskattas till 800 å 900 miljoner kronor.

Upströms Sorsele

företas huvudparten av regleringsåtgärderna. Där läggs även två kraftstationer med en produktion av 450 miljoner kWh per år. Möjligheterna att skapa regleringsmagasin är sämre i Vindelälven än i Laisälven. En överledning av vattnet från Vindelälvens övre delar till Tärnasjön skulle komma de färdiga kraftstationerna i Ume älv till godo. Genom överledningen beräknas produktionstillskottet i denna älv bli 300–500 miljoner kWh årligen.

Nedströms Sorsele

byggs 10 kraftstationer vilka till största delen utnyttjar de tillgängliga fallhöjderna med

mycket begränsade dämningshöjder. Produktionstillskottet mellan Sorsele och Vindelälvens inflöde i Ume älv beräknas till närmare 2 400 miljoner kWh per år. Stornorrfors kraftstation får genom regleringarna ett årligt produktionstillskott på 100 miljoner kWh.

Laisälven

Yraf–Mittisjön–Gautojaure höjs med en hög damm vid Gautojaures utlopp till 45 m över Gautojaures medelvattenyta. Dämningen sträcker sig upp till Laisälven till strax nedströms selet vid Plassavare.

Regleringsmagasinet ger 1 300 miljoner m³. Gauto kraftstation som uppförs i anslutning till dammen får 74 m fallhöjd och produktionsförmågan 190 miljoner kWh/år.

Vid Yraf–Gautojaure överdäms all jordbruksjord – 62 hektar. Samtliga 11 bosättningar (40 personer) måste inlösas. Hela Adolström – 6 bosättningar – försvinner vid en utbyggnad från kartan.

Granselet däms till 24 m över sjöns medelvattenyta och ger ett magasin på 450 miljoner m³. Vid utloppet uppföres Gransele kraftstation som får en fallhöjd av 68 m och som ger 260 miljoner kWh/år. Inverkan av dämningen sträcker sig upp till närheten av Dellekjokks inflöde. Storlaisan berörs ej. 120 hektar jordbruksjord skadas. Samtliga 29 bosättningar (100 personer) erbjuds inlösen.

VINDELÄLVEN

Tjulträskan

däms till 17 m ovan Stora Tjulträskas medelvattenyta. Dämningen sträcker sig in över Lilla Tjulträsk och deltalandet uppströms. Dämningen ger tillsammans med en mindre sänkning ett magasin om 165 miljoner m³. All åker och 5 hektar äng överdäms. Fjällägenheterna Rödningbäck och Nuolpen är bebodda året runt. Av dess måste Rödningbäck inlösas.

Storvindeln

ger ett magasin på 230 miljoner m³. En regleringsdamm anläggs vid Bräskaforsen. Dämningsgräsen i Storvindeln föreslås bli något över normalt högvattenstånd.

Vid Storvindeln skadas 16 procent eller 54 hektar av jorden. I byarna runt sjön finns 135 bosättningar (500 invånare). Dämningen medför att 15 bosättningar (70-tal personer) måste inlösas. I Nedre Gautsträsk sker ingen dämning.

Överledningen från Skånjavare

till Laiware uppströms Tärnasjön kan utnyttjas för befintliga och planerade kraftstationer i Ume älv. Skånjavare-magasinet skall rymma

75 milj. m³ och däms till i nivå med Dalovardo stormossen nedre del. Kring sjön finns ingen fast bosättning, ingen odlad jord eller någon produktiv skogsmark. Åtta km² renbetesmark skadas. Väg saknas helt varför nybyggnad krävs.

10 stationer nedströms Sorsele

Älvsträckan nedströms Sorsele utbyggs med 10 kraftstationer, varigenom större delen av den tillgängliga fallhöjden utnyttjas. På sträckan från Sorsele till inflödet i Ume älv faller Vindelälven ca 260 m.

Utbyggnaderna mellan Sorsele och inflödet i Ume älv beräknas ge ett produktionstillskott av nära 2,4 miljarder kWh/år. Det största tillskottet ger Vindelfors kraftstation, som utnyttjar en fallhöjd på 53 m, med 630 miljoner kWh/år. Uppdämningarna vid de tio kraftstationerna i älven nedanför Sorsele blir i allmänhet måttliga. Skadorna på mark och bebyggelse blir därför förhållandevis små. Sammanlagt beräknas att ca 170 hektar åker kommer att överdämmas och att ca 15 fastigheter (80-talet personer) skadas så svårt att inlösen kan ifrågakomma.

Största ingreppet blir vid Vindelfors, 36 personer berörs av 6 inlösenfall. Största skadan för en enstaka station blir vid Vindelfors kraftstation, där 60 hektar däms över.

Jordbruket

hör till de dominerande näringarna inom Vindelälvens nederbördsområde. Inom de kommuner planen berör finns totalt 24 400 hektar åker, varav 4 500 hektar inom uppströmsområdet.

Vid nedre Vindelälven skadas 170 hektar åker genom utbyggnaderna. Uppströms Sorsele skadas all åker vid Tjulträskan och Yraf-Gautojaure. Vid Granselet däms 85 procent och vid Storvindeln 16 procent av jordbruksjorden över.

Fisket

Är en vanlig rekreativskälla och stödnäring för befolkningen kring Vindelälven.

En utbyggnad av älven blir i huvudsak till nackdel för fisket. Dock kan framhållas att nästan hälften av fiskavkastningen (totalt 430 000 kr/år) kommer på sikens konto och genom de utökade utökade vattenarealerna vid kraftverksmagasinen torde fisksorter som sik, abborre och gädda komma att öka i antal. Däremot totalskadas älvens laxbestånd och det lär inte gå att behålla laxfisket i Vindelälven. Skadan på laxfisket vid kusten i Östersjön kan förhindras genom utsättning av smolt i älvens nedre del.

Förutom de nämnda fisksorterna finns i Vindelälven laxöring och harr samt i fjälltrakterna röding. Skadan blir störst på strömfisket.

Fiskerättsägarna fångar totalt 150 ton fisk årligen därav hälften nedströms Sorsele. Dessutom tillkommer årsfångster på mellan 15 och 30 ton som tas upp av bl.a. sportfiskare.

De växlande vattenstånden i regleringsmagasinen medför en försämrad produktion av botten näringen vilket främst påverkar öringens tillväxt. Dessutom befaras en stark decimering av öring och då en del strömsträckor försvinner. Regleringsdammarna hindrar även dessa fisksorters lekvandringar.

Nät och notfiske försvåras i regleringsmagasinen och efter utbyggnaden kommer fisket till stor del att få ske på överdämda områden.

SKOGSBRUK

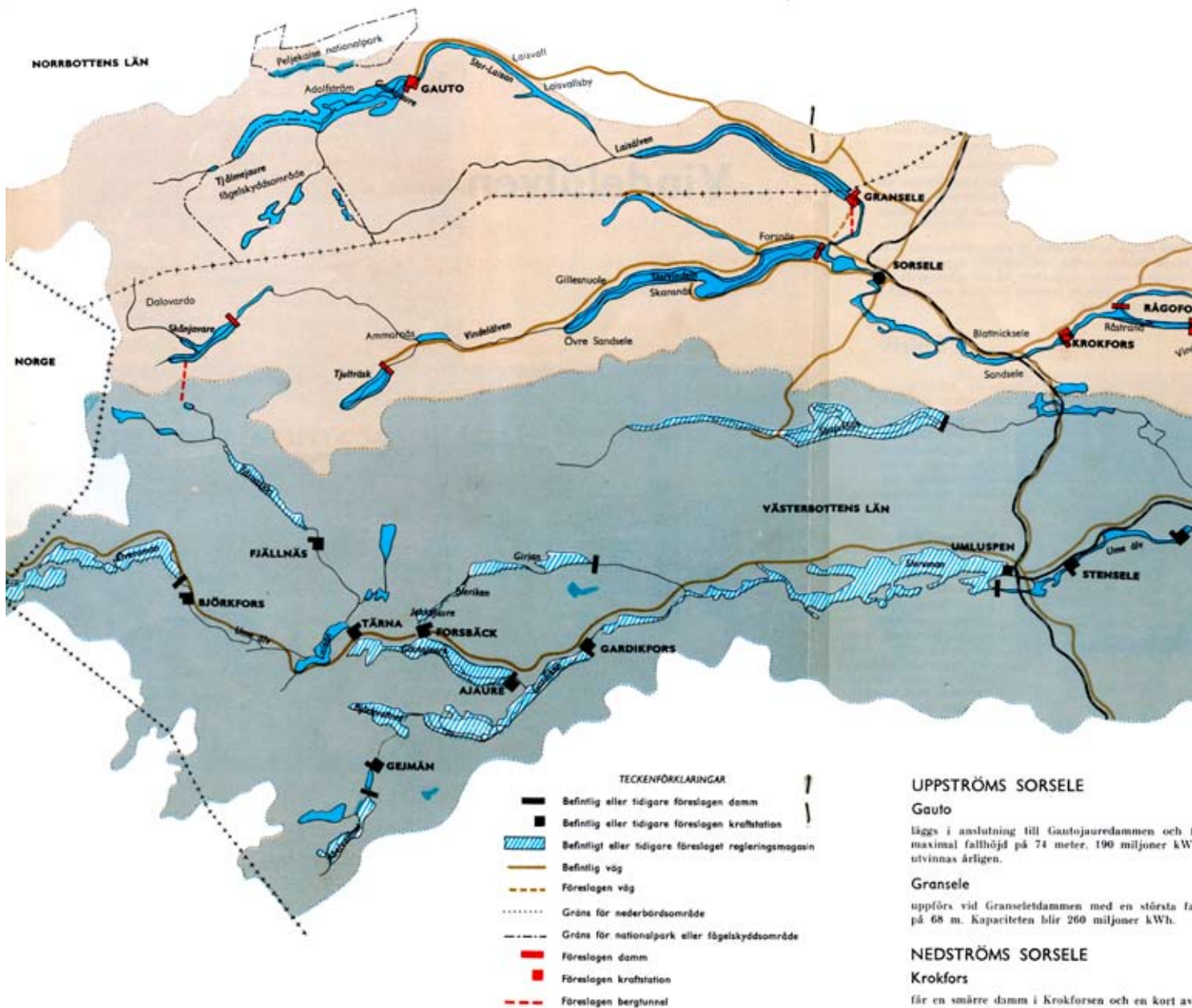
Flottnig

530 00 hektar produktiv skogsmark finns inom drivningsområdet till Vindelälven med biflöden. Den årliga produktionen är i runt tal 1,1 miljoner skogskubikmeter.

Genom utbyggnaden överdäms en del skogsmark och vissa skogspartier tas i anspråk för anläggningar, kraftledningsgator mm.

1,5–2 procent produktiv skogsmark (7 250 hektar) skadas. Därav äger kronan och bolag 5 410 hektar, enskilda 1 840 hektar. Produktionsminskningen blir uppskattningsvis 1,2–1,5 procent. Skadan drabbar huvudsakligen partier med lägre produktionsförmåga än genomsnittet för hela området. I de planerade regleringsmagasinen sänks vattenståndet under drivnings säsongen varför det blir gott om avläggsutrymmen för timret. Nedströms magasinen ökar vattenföringen vintertid vilket medför försämrade isar i vissa områden, där isförstärkande och andra underlättande åtgärder vidtas.

Flottningen kan praktiskt taget ske som hittills efter utbyggnaden. Timret går förbi anläggningarna genom särskilda utskov eller i rännor. På torrlagda älvsträckor släpps erforderligt vatten fram vissa tider.

UPPSTRÖMS SORSELE

Gauto

Ligger i anslutning till Gautojaureddammen och har en maximal fallhöjd på 74 meter. 190 miljoner kWh utvinns årligen.

Gransele

uppförs vid Granseletdammen med en största fallhöjd på 68 m. Kapaciteten blir 260 miljoner kWh.

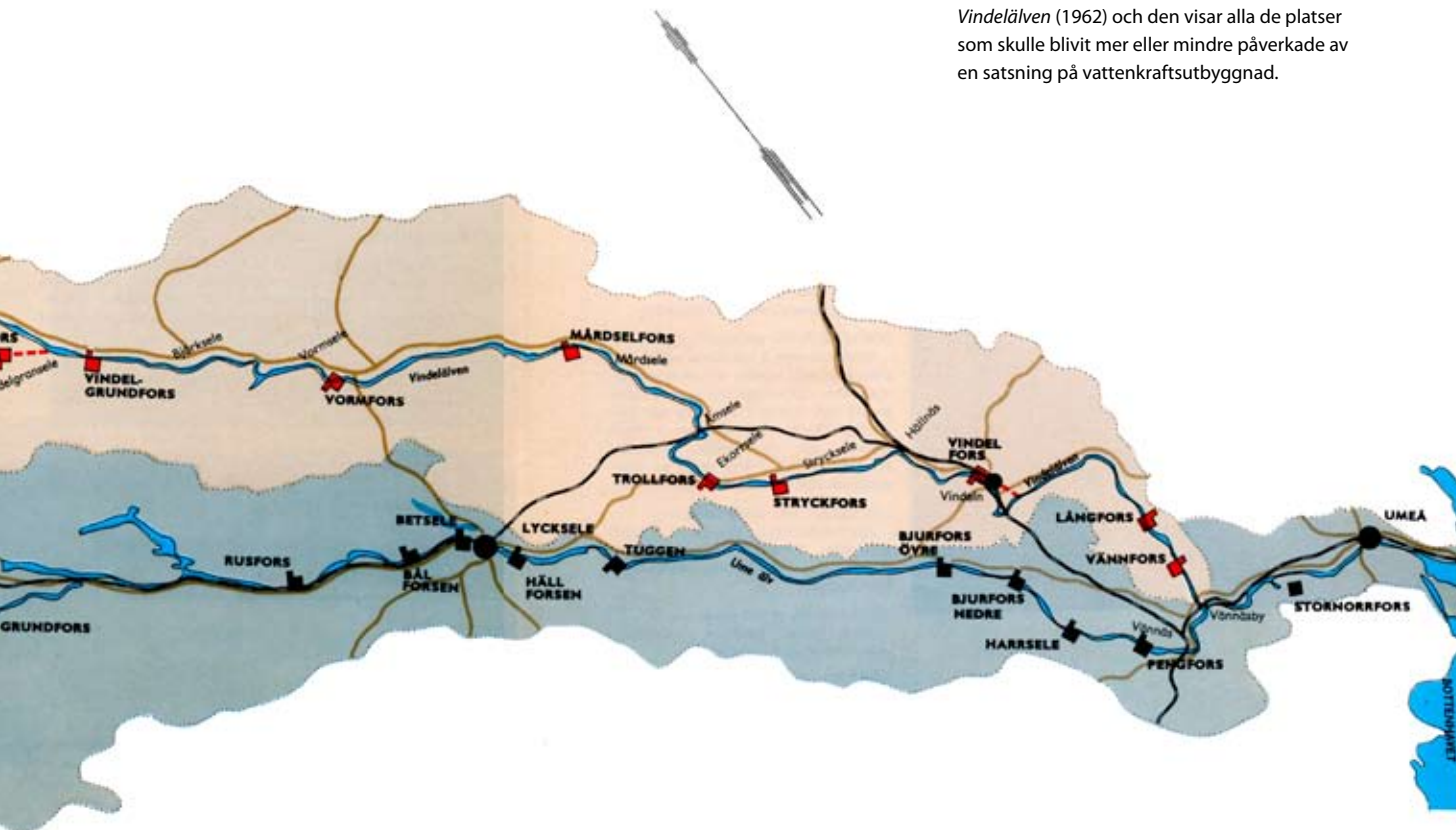
NEDSTRÖMS SORSELE

Krokfors

får en mindre damm i Krokforsen och en kort avtunnel. Fallhöjden blir 21 meter och energiproduktionen i medeltal 180 miljoner kWh per år.

Illustrationen är hämtad ur *Vattenfall informerar Vindelälven* (1962) och den visar alla de platser som skulle blivit mer eller mindre påverkade av en satsning på vattenkraftsutbyggnad.

Rågöfors

utnyttjar en uppdamning placerad strax uppströms Gargåns inflöde, en omledning av Vindelälven 15 km norr om Rågöberget och en 3,5 km lång avloppstunnel. Fallhöjd 41 m och årsproduktion 350 miljoner kWh.

Vindel-Grundfors

får en koncentrerad fallhöjd om 15 meter med hjälp av en damm i den några kilometer långa forssträckans nedre del nedströms Vindelgranselets utlopp. Fallhöjden blir 15 meter och 150 miljoner kWh kan tas ut årligen.

Vormfors

kommer att betjänas av en damm i Vormforsen på liknande sätt som i Vindelgrundfors. Fallhöjden blir 16 meter och kapaciteten 160 miljoner kWh om året.

Mårdselors

intag och maskinstation placeras i Mårdselorsforsen. Utlopp genom en kort tunnel och en kanal. Stationen får en fallhöjd på 22 m och ger 230 miljoner kWh om året.

Trollfors

föreslås bli byggd med en damm långt ner i Trollforsen som däms upp för att ge en fallhöjd på 19 meter och där 210 miljoner kWh skall kunna utvinna årligen.

Stryckfors

blir en mindre anläggning men av liknande utformning som Mårdselors och Trollfors. En fallhöjd på 9 meter ger en energiproduktion på 100 miljoner kWh per år.

Vindelfors

blir den största anläggningen i älven och byggs i en koncentrerad forssträcka nordväst om Vindeln. Fallhöjden på 53 meter nås genom en måttlig dämning. En 5 km lång avloppstunnel mynnar söder om samhället. 630 miljoner kWh tas ut varje år.

Långfors

förläggs i nedre delen av Långforsen som däms upp. Fallhöjden blir 20 meter och 250 miljoner kWh skall kunna produceras varje år.

Vännfors

får en liten damm med obetydlig dämning av Vännorsen. Nedströms stationen sänks vattenytan i älven genom rensnings av fåran. Fallhöjd 9 meter och kapacitet 110 miljoner kWh om året.

30 40 50 km

I Laisälven där virkesmängderna är små blir det aktuellt med kombination av landtransport och flottning.

Renskötseln förändras

Fjällrenskötseln förändras successivt. Familjerna följer numera i allt mindre utsträckning hjordarna till de olika betesmarkerna. I den mån familjerna fortfarande flyttar sker detta med bil där det finns vägar och i väglöst land emellanåt med flyg.

Tre lappbyar inom Vindelälvsområdet och tre inom Laisälvsområdet berörs av utbyggnaderna. Runt Laisälven har Svaipa, Maskaure och Samisjaur-Njarg (Tjallasgruppen) sina betesmarker och i Vindelälvsområdet betar renarna från Ran, Gran och skogslappbyn Malå. Vid enstaka tillfällen utnyttjar Umbyn vinterbetesmarker vid Vindelälvens nedre del.

Inom området fanns 64 husbönder och 164 övriga personer under 1961. Det verkliga renantalet var ca 24 000 varav ca 3 600 skötesrenar.

Hela renbetesområdet uppgår till 19 200 kvadratkilometer. Av detta skadas sammanlagt 110 kvadratkilometer eller 0,6 procent.

Förutom betesförlusterna blir det i vissa älvsnitt försvarade renflyttningar genom försenad isläggning och svagare isar. De tider på året vattenföringen är liten ökar renströvningen på en del platser.

De renbetesmarker som kommer att skadas ligger huvudsakligen ovanför odlingsgräsen. Som vid tidigare utbyggnader kommer Vattenbyggnadsstyrelsen att underlätta renskötselns anpassning till de nya förhållandena. De nya vägarna som tillkommer i samband med anläggningsbyggena blir till fördel för renskötseln.

TURISM

Turistnäringen inom Vindelälvens flodområde har hittills inte haft så stor betydelse som i många andra ådalar. Någon vinterturism att tala om finns inte. Sommartid däremot lockar framförallt många och goda fiskevatten i älvens övre delar sportfiskande turister. Inom berört område i Arjeplogs och Sorsele kommuner finns ett 40-tal inkvarteringsställen.

På senare år har den genomgående turisttrafiken på länsväg 343 ökat kraftigt sommartid. Om den påbörjade vägen genom Laisälvdalen byggs vidare upp mot norska gränsen får turismen inom flodområdet sannolikt sin tyngdpunkt förlagd kring Laisälvens övre delar.

Inom fjällvärlden finns ett flertal vandringsleder. Sålunda utgör Ammarnäs sydlig utgångspunkt för Kungsleden, där Adolfström utgör ett etappmål.

De planerade anläggningarna överdämmer några turistleder vid Yraf-Gautojauare, Tjulträskan och Skånjavare, bl.a. Kungsleden som korsar Laisälven vid Yraf och Tjulån vid Tjulträskan.

Vattenfall har för avsikt att i samråd med Turistföreningen lägga om de skadade lederna och vidta andra skadeförebyggande åtgärder.

FRITID

Höjd levnadsstandard, ökad fritid och därmed större krav på fritidssysselsättning skapar behov av stegrad fritidsbebyggelse, för Vindelälvsområdets del särskilt för de sysselsatta inom gruvinindustrin. Ett 70-tal sportstugor finns redan inom blivande dämningssområden. En planerad fritidsbebyggelse om 57 tomter på Gautojaures norra strand däms helt över av Gautojaures reglering men Vattenfallsstyrelsen är helt naturligt beredd att i samråd med länsstyrelsen söka ett likvärdigt ersättningsområde, liksom att ersätta de sportstuguägare som dämningarna berör.

KRAFTKOMMUN vetenskapligt belyst

Kraftverksbyggen betyder stegrade inkomster för såväl invånarna i de kommuner som arbetena som för kommunerna själva. Docent Erik Bylund och fil.Mag. Maj Ohre vid geografiska institutionen inom Uppsala universitet har studerat inverkningsen i en Norrlandskommun och fått fram åtskilliga intressanta uppgifter. Forskarparet valde att analysera utvecklingen inom Jokkmokks kommun, som varande ett lämpligt objekt. De fem år som undersökningen omspände, 1956–60, pågick byggen i Porsj och Messaure inom kommunen.

Vattenfall bidrog med 29 miljoner kronor i arbetslöner 1960 och totalt 85 miljoner kronor

1956–60. Av samtliga anställda var 73 procent mantalsskrivna i Jokkmokk.

Medelantalet invånare steg de fyra åren från 9 450 till 11 617. Antalet anställda i Vattenfall i Jokkmokk steg samtidigt från 86 (1956) till 1 209 (1960). 3 308 var personer var direkt beroende av Vattenfalls byggen för sin utkomst mot 229 personer fem år tidigare.

Av lönerna hamnade 2,5 miljoner kronor som skatt hos kommunen, 2 miljoner kronor gick till landstingsskatten.

Utbetalningar till entreprenörer som flyttat in utifrån uppgick 1956 till 37 000 kronor. 1960 hade motsvarande summa sprungit upp till 5 miljoner.

Lönerna cirkulera ett otal gånger mellan olika händer. För varje gång pengarna använts gav 30 procent en inkomst som använts till nya köp i all oändlighet. Vattenfallarens medellön på 16 00 kronor före skatt gav en totalinkomst i kommunen på omkring 20 000 kronor!

Många inom kommunen lämnade sina gamla yrken för anställning hos Vattenfall. Från jordbruk, skogsbruk, fiske och renkötsel kom 650 personer (40 procent). Industrin ökade med 350 personer (20 procent) och servicenäringarna med 400 personer (33 procent) mellan 1955–60.

300 000 arbetstimmar bakom planen

Hösten 1958 drog de första projektörerna iväg till Vindelälven för att börja det arbete som nu närmare fyra år senare gett en regionplan. Från generalstabskartor, vattenfallsförteckningar och geologiska utredningar som enda källmaterial har bilden sedan successivt vuxit fram till ett detaljerat helt, rymmande resultat av 300 000 arbetstimmar.

De många undersökningarna skall ge svar på ett otal frågor. Ett urval kan se ut så här: Hur ser terrängen ut? Vilka jord- och bergarter finns. Hur stor är vattentillrinningen? Blir det stora skadeverkningar? I vad mån påverkar en utbyggnad befolkningen, renskötseln, jordbruket osv.? Hur stora blir kostnaderna? Finns det billigare och bättre alternativ?

Med alla de mest moderna hjälpmedel som står till buds börjar arbetet med kartläggning av området för att få en preliminär bild som rent generellt ger en bedömning av olika utbyggnadsmöjligheter. Fältmätningar ligger som grund för en karta i skala 1: 10 000 och flygfotografering över området skänker en bättre uppfattning om de olika objekten.

Alternativen jämförs, det blir ett växelspel mellan fältarbete, undersökningar och det rent räknemässiga arbetet bakom skrivbordet. När förberedelserna kommer så långt att man på ett par decimeter när kan ange dämmningsgränserna tar arbetet med skadeberäkningarna vid.

Med hänsyn tagen till samtliga faktorer (befolkning, renskötsel, jordbruk, fiske, flottning, skogsbruk, kommunikationer, turistväsende)

slås fast om det överhuvudtaget är möjligt att dämna och där det är möjligt den högsta dämmningsgränsen enligt vattenlagens bestämmelser. När bilden av utbyggnadsförslaget börjar klarna är det dock mycket som återstår innan det överhuvudtaget kan bli fråga om att sätta grävskoporna i marken.

Planen tänjer över ett minst 10-årigt utbyggnadsprogram med allt vad detta medför av teknisk utveckling inom vattenkraftens och atomkraftens område. Därför måste en regionplan ses som dagslägets riktmarke mot framtiden.

Kommentarer till regionplanen

Först ska sägas att den 1962 presenterade regionplanen ska ses som Vattenfalls "önskelista" över vad man ville göra med Vindelälven. Det är en mycket översiktlig och förenklad presentation av ett sammantaget stort och omfattande projekt. De olika anläggningarna redovisats så summariskt att det är svårt att göra sig uppfattning om deras inverkan på livet i de två ådalarna. Med ett undantag. Arbetena i Laisälven skulle ha lämnat en i stort död älvdal med undantag för området vid Storlisan.

Vid ett eventuellt genomförande med start under 1970-talet hade säkert krävts ändringar för att få projekten tillåtna av vattendomstolen. En betydligt starkare och kunigare opinion, med bättre insikt om vad exploatering av vattenkraften innebar än vad som mött tidigare decenniernas storskaliga utbyggnader, hade troligen kunnat framtvinga ändringar.

Bosättning vid Aitenjas vid Vindelälven i Sorsele. Foto 2006. Vid branta, skyddande bergväggar trivs växterna och hit kommer också människor och djur. Här kan värmekrävande växter som röda vinbär och hallon odlas. År 1885 bosatte sig Anders Sjulsson i Aitenjas. Familjen hade getter, en ko och odlade potatis och senare röjdes slätterraningar här.

Men att få gehör för några större ändringar på de anläggningar, som skulle ha gett mest skador på natur och för befolkningen, de två kraftstationerna med magasin i Laisälven och Vindelfors kraftstation med magasin i Vindelälven i direkt anslutning till Vindelns tätort, framstår som osäkert då de anläggningarna troligtvis var helt avgörande för planens ekonomi.

Vad gäller hur Vattenfall presenterat hur olika verksamheter i älvarna skulle påverkas av utbyggnaden, kan med erfarenhet av tidigare utbyggnader påstås att skadorna/nackdelarna beskrivits som mindre och fördelarna som större än vad skäligen kunde förväntas.

Det gäller till exempel i avsnittet om fisket där man får känslan av att det inte skrivits av fiskesakkunnig eller fiskebiolog. De olika arterna beskrivs som *sorter*, en benämning som hör hemma hos en försäljare vid fiskdisken i en affär. "Dessutom befaras en stark decimering av öring och harr då *en del* strömsträckor försvinner". *En del* är långt från sanningen. Av de 31 forsar som finns nerströms Sorsele finns anledning att tro att minst 80% skulle ha blivit förstörda för fiskens reproduktion och för fisket. För det 20-tal forsar som finns i Laisälven har ingen som helst inverkan beskrivits; men där hade skadan troligen blivit minst av samma omfattning.

I avsnittet om skogsbruk och flottning skrivs:

I de planerade regleringsmagasinen sänks vattenståndet under drivningssäsongen

varför det blir gott om avläggsutrymmen för virket. Flottningen kan praktiskt ske som hittills efter utbyggnaden. Timret går förbi anläggningarna genom särskilda utskov eller i rännor. För torrlagda sträckor släpps erforderligt vatten fram vissa tider.

Att strandplanen i avsänkta regleringsmagasin inte var några bra avläggsplatser fanns det kunskap om när planen gjordes, och att flottning i en reglerad älv kräver stora ingrepp i älmiljön för att minimera behovet av det dyrbara erforderliga vattnet var också väl bekant.

För renskötselns del får man lätt den uppfattningen att skadan är liten:

Hela renbetesområdet uppgår till 19 200 kvadratkilometer. Av dessa skadas sammanlagt 110 kvadratkilometer eller 0,6 procent." Vissa andra nackdelar redovisas men som plåster på såren serveras slutklämmen; "de nya vägar som tillkommer i samband med anläggningsbyggena blir till fördel för renskötseln.

Turismen avhandlas sparsamt:

Turistnäringen inom Vindelälvens flodområde har hittills inte haft så stor betydelse som i många andra ådalar. Någon vinterturism att tala om finns inte. Sommartid däremot lockar framförallt många och goda fiskevatten i älvens övre delar. Om den påbörjade vägen genom Laisälvsdalen byggs vidare upp mot norska gränsen får turismen inom flodområdet sannolikt sin tyngdpunkt förlagd kring Laisälvens övre delar.

Att fisket erbjuds i goda fiskevatten i påpekas men några åtgärder efter utbyggnaden finns inte under rubriken Fisket.

Den påbörjade vägen, enligt ovan, finns inte i redovisad på någon karta i planen och uppgiften om vägbyggande uppströms Adolfström var helt obekant i byn. Man kan verkligen fråga sig varför man skulle bygga en turistväg längs en 30 km lång sjö (regleringsmagasin) som tidvis kunde ha en 38 höjdmeter lägre vattenyta.

Vad som redovisas mycket noggrant i kronor och personer är den positiva utvecklingen i Jokkmokk under åren 1956–60. Allt var enastående bra tack vare byggandet av de två kraftverken i Stora Luleälven. Var verklighetens siffror för de åren kanske ännu bättre, många vattenfallare var engagerade i plane-

ring och projektering av utbyggnaden av Lilla Luleälven? Eller blev dessa inräknade som bonus i Messaure och Porsi?

Utvecklingen i Jokkmokk måste ha lockat kommunpolitiker och andra intressenter längs Vindelälven. Tänka sig att forskarna funnit;

Lönerna cirkulera ett otal gånger mellan olika händer. För varje gång pengarna använts gav 30 procent en inkomst till nya inköp i all oändlighet.

Tyvär eller lyckligtvis har det hittills inte varit möjligt med jämförande studier i Vindelälven. Men älven finns kvar och kommande generationer kan bestämma om dess fortsatta liv.

Däremot är det bekant att Sveriges mesta vattenkraftkommuner, Ragunda och Jokkmokk, haft stora bekymmer med sin ekonomi under 1990-talet.

År 2005 restes en minnessten vid Renforsen i Vindeln för att uppmärksamma att 35 år passerat sedan regeringen meddelade sitt beslut i april 1970.

NAMN	Björne Persson, född 1933 i Vindeln
UTBILDNING	Realskola, folkskoleseminariet, yrkesvalsläro utbildning
ARBETE	Folkskollärare fram till 1963, därefter jobb som yrkesvalslärare i Vindeln fram till pensioneringen 1998. Fritidspolitiker, ordförande (s) i turistnämnden 1961–67, kommunfullmäktige 1967–2002, kommunstyrelsens vice ordförande 1971–2002, socialnämnden 1968–71
FAMILJ	Hustrun Barbro samt dotter med familj

Björne Persson, lärare och kommunpolitiker (s), var kassör i aktionsgruppen. Med sin politiska hemvist hade han det inte lätt alla gånger, de som var för en utbyggnad av Vindelälven ville till och med utesluta honom ur arbetarekommunen.

– Om man, som jag, växt upp vid den här levande älven och trampat i pappas fotspår när vi metade harr, älskat forsbruset och sett vilken resurs älven kunde bli för många, då var det lätt att ta ställning mot en utbyggnad, säger Björne Persson, Vindeln. Men kampen mot utbyggnaden var inte lätt. Det blev påhopp från alla möjliga håll och inte minst från utbyggnadsivrarna i det egna partiet. Det gick så långt att man ville utesluta mig ur arbetarekommunen. Partiet skulle vara fritt från utbyggnadsmotståndare. Och jag var ett hinder.

Vindelådalens aktionsgrupp, som bildades 1 juni 1969, hade under flera år föregåtts av en rad informella kontakter längs ådalen mellan de som ansåg att älven måste räddas.

Aktionsgruppens styrelse hade sitt säte i Vindeln och ordförande i arbetsutskottet var Ivan Sundberg, sekreterare Bertil Öhman och som kassör hade Björne Persson utsetts.

– I sammanhanget ska sägas att Ivan Sundberg, Vindeln, kämpade intensivt för Vindelälvens bevarande och utan hans insatser är jag mycket tveksam till om vi hade lyckats. Han hade, vad man kallar, stort kontaktnät, säger Björne Persson. Det fanns också andra färgstarka profiler längre upp efter älven, Sigvard Långberg och Yngvar Forsgren i Sorsele till exempel.

Aktionsgruppen fick sympatisörer långt utanför länets gränser. Tidningarna skrev flitigt om den strid som pågick och gruppen kom att omfatta 1 500 medlemmar när den upphörde 1972, för att ingå i vägföreningen Forsarnas väg.

År 1967 på hösten besökte Riksdagens allmänna beredningsutskott Vindelådalen för att försöka bilda sig en uppfattning om allt detta som stod på spel. Jobb i tolv kraftverk, elproduktion av format mot naturvärdena.

HANS-OLOV LUNDRKVIST/VÄSTERBOTTENS FOLKEBLAD

För dem som ville ha en utbyggnad var sysselsättningen ett av de tyngsta argumenten.

– Här i Vindelns bjöd kommunen på kaffe och jag var guide vid visningen av forsarna. Mitt emot kvarnen började Nancy Eriksson plocka blåbär och sa om än inte så högt: ”Det här kan vi inte bygga ut”.

Men det var ingen hemlighet att många framstående socialdemokrater pläderade för en utbyggnad. Inför valet 1968 klargjorde Gösta Skoglund att en röst på socialdemokraterna var detsamma som en röst på utbyggnad av Vindelälven.

Statsminister Tage Erlander fick lov att gå in och korrigerar kursen lite genom att säga

att en röst på socialdemokraterna var en röst på Gösta Skoglund, därmed inte sagt att det var en röst på utbyggnad av älven.

På det lokala planet gick diskussionens vågor också höga. Nu gjorde de som ivrade för en utbyggnad kopplingar till vad som skett längs Umeälven. Här talades bara om vilken rusch det blev under utbyggnaden, så skulle det bli också efter Vindelälven om bara utbyggnadsbeslutet kom.

– Men samtidigt började man på riksplplanet diskutera någon modifierad utbyggnad med, om jag minns rätt, bara hälften så

Älven vindlar fram i landskapet i mjuka böjar som här i Hällnäs, Vindeln.

– Jag kan säga att under alla mina år i kommunpolitiken är det en enda handlare, nämligen Tore Eklund, konsumföreståndare i Åmsele, som en gång sade: Om inte Åmsele hade turister på sommaren kunde vi inte ha någon butik alls, för då åker ortsborna på semester.

Björne Persson är stolt över Hotell Forsen vid Vindelälven. Det vållade visserligen segslitna strider men satsningen var rätt. Ett

vackert läge vid en levande fors med ett intressant Naturum, som informerar om den räddade älven.

Kapaciteten, både vad gäller rum och konferensutrymmen i hotellet måste bli större, men jag är optimist på den punkten, säger Björne Persson, som en gång stod på barrikaderna för att rädda Vindelälven.

NAMN	Bertil Öhman, Västomån, Vindeln f. 1933
UTBILDNING	Folkskola, yrkesutbildning
ARBETE	Fiskeritekniker i 40 år hos Vattenfall, varav 36 år i Norrfors
UPPDRAG	Ledamot i fiskenämnden
FAMILJ	Sonen Robert

Bertil Öhman var sekreterare i Vindelådalens aktionsgrupp som bildades 1 juni 1969.

Han bor nära den pulsåder som vållade så mycket strid och han känner sin älv under alla årstider. Hans naturintresse är stort och tidigare var han också hängiven sportfiskare.

– Men om man har hanterat 50 000 levande laxar med händerna i sitt jobb har man kanske nått en viss fiskemättnad, säger han och skrattar.

– Det var i slutet av 1940-talet som min far ställde frågan till en man från Norrfors, N.G. Andersson, som arbetade med utsättning av laxyngel i älven när Vindelälven skulle hamna i farozonen för utbyggnad. Svaret blev att det skulle dröja minst 20 år.

Bertil Öhman hade ett säkert jobb som fiskeritekniker i Norrfors hos Vattenfall när striden om Vindelälven tog sin början i slutet av 60-talet.

– Alla visste att jag var sekreterare i aktionsgruppen när den sent omsider startade, men det ska jag säga att jag åtnjöt full respekt på min arbetsplats på alla nivåer.

Bertil Öhman menar att det fanns ett motstånd mot utbyggnaden men det var dåligt kartlagt. Det hävdades i debatten från utbyggnadsivrarna, att i princip alla markäga-

re var för en utbyggnad. Därför lät vi genomföra en enkät bland de privata markägarna från Vännfors upp till Stensund. Totalt blev ett drygt 50-tal skifteslag med nära 800 enskilt ägda fastigheter tillfrågade.

– Det ska sägas, att vi inom aktionsgruppen hade väntat en överväldigande majoritet för en utbyggnad, som ryktena hade gått efter olika byastämmor, men så var det inte. På själva huvudfrågan om ja eller nej till utbyggnad svarade 261 ja och 250 nej och 15 avstod från att ta ställning. Det fanns alltså bara en liten övervikt för ja hos denna stora markägargrupp.

– Naturligtvis gav det oss i aktionsgruppen med ordföranden Ivan Sundberg, Vindeln, ytterligare kämpaglöd.

– Det kom motståndare mot utbyggnad från hela älvdalen till våra möten, både markägare och andra.

Bertil Öhman erinrar sig också motståndet mot en utbyggnad av Vindelälven från Adolfström i Norrbotten.

– Där var motståndet så starkt att jag tror att man bland politikerna befarade upplopp och det är min bestämda uppfattning att det var det som fick Olof Palme att inse allvaret. Palme var inte mera naturvän än genomsnittet men han hade känsla för vad som var politiskt möjligt och inte.

– Ett scenario med polisingripanden var ingen fjäder i hatten för ett regeringsparti.

Fanns det någon tidpunkt före beslutet som du kände att det kunde gå vägen ur er synvinkel sett?

– Egentligen inte. Jag var då, liksom nu, varken optimist eller pessimist men realist.

Vattenfalls inställning, sporrade av tidigare älvutbyggnader, präglades inte av någon försiktighet, menar Bertil Öhman. Han erinrar sig bonden i Renfors, som fick se en av projektörerna stövla iväg rakt igenom hans kornteg.

Bonden härsknade till och undrade vad i det glödheta det handlade om, att ha mage att slå ner käppar och trampa på korn som snart skulle skördas.

Svaret blev: Här ska turbinerna snurra!

Uppvaktningar och skurar av telegram till departementen från aktionsgruppen om att rädda Vindelälven skulle det ge resultat?

– Vi skulle ha ett sammanträde i aktionsgruppen några dagar före beslutet om älvens öde, alltså under vårvintern 1970. Inför sammanträdet fick jag ett oväntat samtal från en man i Stockholm som artigt presenterade sig som arkitekt, namnet minns jag inte, men däremot vad han hade på hjärtat, säger Öhman.

– Jag är god vän med Olof Palme och jag känner till länet och vad ni kämpar för, jag kan

säga att det blir ingen utbyggnad av Vindelälven!

– Vid den här tiden var man väldigt luttrad, ibland utskälld och ibland hyllad och jag tänkte det är väl en i raden som vill trösta oss.

– Jag sade inte ett knyst om detta på mötet.

Bertil Öhman reagerade som en ärrad militär, att varje uppgift om att kampen är över ska betraktas som falsk.

– När beslutet så kom 1 april 1970 att älven skulle räddas från utbyggnad betraktade jag den tidigare telefonuppgiften med mera eftertanke. Det kanske var en avsiktlig läcka om ett kommande regeringsbeslut, säger Bertil Öhman.

Att älven räddades är han glad för, att sedan politiker inte levt upp till de ersättningsjobb som skulle komma längs Vindelådalen ger inga glada miner.

– Nej, verkligheten är den att en stor del av de satsningar som skulle ske längs Vindelälven istället hamnade i projekt längs den reglerade Umeälven. Det som skulle bli riktade insatser längs Vindelälven myglades, enligt min mening, bort till någon slags länsplan, därför har jag väldigt svårt att lita på politiker, säger Bertil Öhman.

Men ett antal EU-stödda projekt för Vindelälven är dock på senare år ljus i mörkret och älven kan med relativt rimliga medel bli en livsnerv för den vilda laxen, säger den pensionerade fiskeriteknikern.

Om elenergin i framtiden säger han: Använd de kärnkraftverk som finns, satsa också på vindkraftverk och solenergi men rör inga älvar.

Bertil Öhman som var engagerad i Vindelådalens aktionsgrupp tog initiativet till en enkät som riktade sig till alla enskilda markägare längs älven, från Vännfors till Stensund. Bilden från Vännforsen i Vännäs.

Vindelälven vid Grans samebys sommarviste i Vindelkroken. Här där älven rinner upp är den inte särskilt bred eller imponerande.

Opinionsmätningen vintern 1970

BERTIL ÖHMAN

Av olika skäl var åsikterna skiftande mellan befolkningsgrupperna vid Vindelälven om Vattenfalls planerade kraftutbyggnad. Under den långa och omfattande debatten hävdade många, att motståndet främst fanns hos dem som inte bodde vid älven eller ens i länet. Det odlades hos en del debattörer en myt om att motståndet styrdes från Stockholm. Kanske beroende på att det vid Uppsala universitet bildats en grupp av norrländska studenter, som agerade i norrländska problemfrågor. Uppsalagruppen tog ställning emot en kraftutbyggnad eftersom den ansåg att redan företagna exploateringar i andra älvdalar inte långsiktigt gynnat bygderna.

Några personer från företags-, fackförenings- och markägarsidan inom Vindelns kommun anordnade bystämmor på vissa orter efter nedre älvdalen. Sedan man vid stämmorna fått gott gensvar spred man i pressen uppfattningen, att det fanns en mycket stark majoritet i byarna för en exploatering. Det var endast vid en extra bystämma i Vindeln – i Degerfors och Renfors skifteslag – som utbyggnadsvännerna mötte kraftigt motstånd.

Vindelådalens aktionsgrupp diskuterade detta och fann dessutom att det i vissa fall verkade som om endast de markägare som bodde i byarna kallats till stämmorna. Därför fattades beslut om en skriftlig enkät riktad till alla enskilda markägare i berörda byar från Vännfors till Stensund. Den nedersta

byn Spöland utelämnades eftersom den redan påverkats i sin helhet av dämningen från Stornorrfors i Umeälven. Vad Vattenfall slutligen skulle föreslå för åtgärder i Vindelälven uppströms Sorsele var ovisst, varför även den delen utelämnades, och att höra markägarna i Norrbotten, det vill säga längs Laisälven, var på grund av tidsbrist inte möjligt. Totalt blev ett drygt femtiotal skifteslag med nära 800 enskilt ägda fastigheter tillfrågade. Dömanverket och övriga skogsföretag liksom kommunerna och kyrkan lämnades utanför. Här gällde att söka efter den faktiska uppfattningen hos enskilda ägare av jord- och skogsfastigheter.

Vi förstod att just markägarna och vissa entreprenörer och bygnadsarbetare, var den

kategori av befolkningen som hade de största ekonomiska intressena knutna till en kraftutbyggnad. Rimligen borde därför ja-sidan dominera bland markägarna. Men var den så kompakt som gjordes gällande i pressen? Det ville vi kontrollera för att få till stånd en saklig debatt. Debatten hade varit lång och omfattande och till inte så ringa del hätsk och osaklig. Troligen har ingen annan fråga varken före eller efter striden om Vindelälven upptagit så stort och långvarigt utrymme på lokaltidningarnas debattsidor.

Metoden

Arbetet med opinionsmätningen inleddes med att aktionsgruppen uppdrog till en person att gå igenom fastighetsregistret för byarna och förteckna namn, fastighetsbeteckning och ägare. En del fastigheter var samägda av flera personer medan vissa enskilda personer ägde flera fastigheter. Därför beslöt vi tillämpa samma praxis som vid omröstningar inom organisationer (exempelvis fiskevårdsområden) där medlemmarna utgörs av fastigheter; att varje fastighet oavsett ägarbilden har en röst och att den som äger flera fastigheter också bara får avge en röst.

Sedan fastighetsförteckningen var klar beställdes tryckning av material för utskicket. Först en blankett med tre frågor, där det gavs två svarsmöjligheter på varje fråga. Förutom frågan om Vindelälven borde byggas ut eller ej, vilken givetvis var den viktigaste, ställdes även frågor om åtgärder för väg 363 och om statliga satsningar på industriella investeringar. Anledningen till sidofrågorna var att det i

debatten ofta hävdats att väg 363 automatiskt skulle komma att upprustas av kraftföretaget om en utbyggnad kom till stånd. Man skulle få en ny väg gratis, saades det. Den andra frågan utgick från det förord för industriella satsningar i Lycksele, Storuman och Vilhelmina, som en statlig utredning gjort med hänvisning till att Vindelådalen skulle få sitt i form av kraftverk och regleringsmagasin.

Blanketten med kryssade svar skulle sändas tillbaka senast den 20 februari 1970. Regeringens beslut, som avgjorde den mångåriga Vindelävsstriden, kom som bekant den 1 april detta år. Vi förstod att vi var sent ute eftersom det sagts att ett regeringsbeslut kunde väntas under våren 1970.

Omröstningarna vid bystämmorna var öppna och gjorde att det kunde vara känsligt att stå upp för en åsikt som avvek från en stark majoritet. Dessutom var det tveksamt om alla ägare nåtts av kallelserna. I varje fall torde de som inte bodde i älv dalen eller kanske utanför länet knappast haft tillfälle att yttra sig förrän vi nådde dem med enkäten. Vi ansåg att det var viktigt att rösten kunde avlämnas anonymt. För att göra det möjligt skulle blanketten förslutas i ett medföljande kuvert utan påskrift, därefter i ett ytterkuvert med avsedd plats för namn och fastighetsbeteckning. Ytterkuvertet gick med svarstillstånd varför ingen frankering krävdes.

God svarsfrekvens

Det fanns en risk att enkäten skulle mötas med misstro bland dem som önskade en utbyggnad. Vindelådalens aktionsgrupp var de-

ras motståndare och kunde misstänkas styra undersökningen i egen favör. Visst förekom det, sedan enkätsvaren publicerats, vissa påhopp i debattinläggen och även telefonsamtal med beskyllningar om fusk. Men i huvudsak blev enkäten mottagen på ett sakligt och korrekt sätt. Svarefrekvensen var tillfredsställande och gjorde det möjligt att fastställa opinionsläget bland markägarna i de flesta byarna.

På blanketten angavs att svaren skulle kontrolleras och sammanräknas av Kronofogdemyndigheten i Vindeln. Så skedde också den 25 februari 1970 under ledning av kronoassistenten Göte Forsgren och med undertecknad och Rune Bard som representanter för aktionsgruppen.

Totalt inkom 583 svar vilket betyder nästan 74% av de tillfrågade. Av dessa saknade 57 svar (nära 10%) avsändare på ytterkuvertet. Dessa lades åt sidan, förklarades ogiltiga och öppnades aldrig. Så skedde också med ett fåtal svar som inkom efter stoppdatum.

Resultat

På den viktigaste frågan, Vindelälvens utbyggnad eller ej, svarade 250 att älven inte skulle byggas ut medan 261 önskade en utbyggnad, 15 avstod från att ta ställning. Det fanns således endast en mycket svag övervikt för en utbyggnad hos denna stora markägargrupp. Går man sedan in och ser på opinionsläget i några av de större byarna finner man andra skillnader.

I exempelvis Degerfors (Vindeln) sade 34 st nej och 11 ja, Hjuken visade endast 10 nej medan 34 svarade ja. I Ekorrsese ville endast en att älven skulle byggas ut medan 11 svara-

Landskapsgränsen mellan Västerbotten och Lappland passerar vid Ekorrräsket i Vindelns kommun.

de nej. Gargnäs var delad i två lika stora läger, 13 nej, 13 ja och 2 blanka röster. Samma bild visade Björksele där 18 svarande fördelades lika på ja- och nejsidan.

Sammanfattning

Enkäten visade alltså att det hos ägare till jord- och skogsbruksfastigheter fanns en mycket svag övervikt för dem som önskade en exploatering, men att den inte alls var så dominant som gjorts gällande i pressdebatten efter ett antal bystämmor. Skulle en liknande enkät ha gjorts bland resten av ådalsbefolkningen, som inte hade samma ekonomiska förväntningar på en utbyggnad, torde nejsidan ha kraftigt övervägt. Utan tvivel var det så att det beslut som regeringen tog, efter mycken vanda och många års tvekan, stod i överensstämmelse med vad merparten av lokalbefolkningen i Vindelådalen önskade.

I Övre Laisdalen bjöds riksdagsledamöterna på fiske i sjön Yraft. I det vackra vädret blev den lyckade fisketuren en succé som utbyggnadsmotståndarna inte var sena att utnyttja till sin fördel.

Övre Laisdalen

GÖSTA LAESTANDER TEXT & FOTO

En strålande vacker dag i slutet av augusti 1967 kom riksdagens allmänna beredningsutskott till vägs ände i Adolfström och där möttes de av befolkningen från Övre Laisdalen. Riksdagsledamöternas uppgift var att bilda sig en uppfattning om planerna på en total vattenkraftsutbyggnad av Laisälven och Vindelälven. Byarna Bäverholm, Adolfström och Gauto skulle utplånas helt och hamna 30–40 meter under vatten. Området skulle avfolkas.

Planerna hade presenterats i Sorsele av Vattenfall fem år tidigare, men inte väckt någon större uppmärksamhet. Men nu blev det allvar och den stora striden rasade sedan oavbrutet i tre år. "Striden om Vindelälven" blev landets första stora miljödebatt och den gällde i lika hög grad den långa och forsrika Laisälven.

Miljöstriden delade befolkningen för och emot, och tog sig ibland obehagliga uttryck. Men i Övre Laisdalen var enigheten mot en utbyggnad total. Arjeplogs kommun, som området tillhör, ville bygga ut Laisälven. Majoriteten av kommunpolitiker menade att de trilskande laisdalingarna kunde tjäna pengar på att sälja sina fastigheter och flytta någon annanstans. Där uppe fanns i alla fall ingen framtid, hette det.

I den inflammerade debatten sades till och med att de gjorde motstånd för att få mer betalt för att flytta. Men budskapet från särskilt den yngre befolkningen i dessa småbyar var klart: "Får vi behålla detta, så skall vi visa att vi kan utveckla området och stanna kvar!"

Det beskedet fick även de riksdagsledamöter som kom på besök den där vackra augustidagen 1967. Och byborna hade förberett sig noggrant.

Nancy Eriksson (s) var ordförande i beredningsutskottet. I Adolfström fick hon posera vid ett stort plakat som traktens ungdomar hade gjort. På plakatet citerades Regeringsformelns paragraf 16: "Kungen bör ingen från ort till annan förflytta." Det var någonting för riksdagens utsände att tänka på.

Det var turismen som särskilt de yngre i området ville utveckla för sin framtid om de

gavs chansen. Och för att visa på områdets möjligheter och kvalitéer i den sköna naturen, hade de gjort ett särskilt arrangemang. De hade lagt ut flera nät i sjön Yraft och bjöd nu riksdagsfolket ut i roddbåtar från den naturliga hamnen för att vittja näten. Det var stilla lugnt på sjön, solen strålade och det blev en succé. Det var gott om fisk, många vackra rödingar hade fastnat. Att de använde nät i stället för fiskespön för detta är enkelt att förstå i sammanhanget. De fick visa upp rikligheten av eftertraktad fisk som en stor tillgång för att utveckla turismen.

Som avslutning när alla kommit i land samlades de kring Arnold Sundquist från Bäverholm. Han klev upp på en gammal träbåt och höll ett lysande tal på vers. Det handlade om Laisdalens skönhet, om befolkningens starka vilja att få bo kvar där samt deras kompakta motstånd mot kraftverksplanerna som skulle förstöra alltihop.

Detta motstånd kom också till uttryck flera gånger när vattendomstolen besökte området för sammanträden. Det är nog mycket möjligt att insatserna från befolkningen i Övre Laisdalen även på andra sätt genom uppvaktningar på regeringsnivå hade stor del i att kraftverksplanerna skrotades.

Engagerade ungdomar

Det var mitt första besök i området för över 40 år sedan och från den tiden minns jag de starkt engagerade ungdomarna Jan Thorfve, Kjell Johansson och Rolf Sundqvist samt naturligtvis Arnold. Det tog sedan några år, men därefter har besöken blivit många.

Nattfiske i Laisälven.

De fick behålla sina hemställen, de fick chansen att utveckla sina företag där och de tog den.

De har visat att vad de ville var möjligt. Gauto, Adolfström och Bäverholm är strålande exempel på hur ett område vid vägs ände kan utvecklas när de som bor där är beredda att satsa och ta i för att överleva.

Stor del i den fina utveckling som skett, särskilt gällande Adolfström, har ju även de kvinnor som kom från andra håll i landet, gifte sig med pojkarna i Adolfström och bildade familj. Marianne Thorfve, Karin Johansson och Karin Sundqvist hör till dem. I Gauto blev Marklunds kvar. Berit gifte sig med Bernt Wennström som flyttade in. Berit är för övrigt dotter till den legendariske fjälljägaren Gunnar Marklund. I Gauto finns även turistföretagaren Anders Marklund vars farfar Ragnvald tidigt började satsa på turism. Arnold Sundquist och hans Lisa satsade på Bäverholm och det återkommer vi till.

Det har varit både intressant och inspirerande att under dessa årtionden färdas upp längs Laisälvens dalgång och se hur förändringar har skett i de nämnda byarna. Tiden har aldrig stannat där. Minnet av Gautosjö från förr är ett par röda gårdar. Nu ser man en restaurang, en stor kiosk och en imponerande mängd turiststugor för uthyrning. Enbart Gauto erbjuder 150 bäddplatser. Läget är läckert intill sjön med samma namn. I närheten finns även många privata fritidshus.

På liknande sätt har utbyggnader efterhand skett i Adolfström för logi och annat

Jan Thorfve fiskar med isnät.

Marianne Thorfve har inrättat en högst personlig handelsbod.

som turister efterfrågar. Gemensamt är att när fjälljordbruket inte längre gav tillräckligt underlag och måste överges, så byggdes ladugårdarna om för att passa in i den nya verksamheten. Det ges även ett starkt intryck att de olika familjerna anpassat sina satsningar så att de skall komplettera varandra. Exempelvis har Karin och Rolf Sundqvist inriktat sig på husvagnsplatser, uthyrning av snöskotrar, drivmedel samt att ta emot grupper som vill ut på längre guidade fjällfärder. De byggde om sin ladugård så smart till samlingslokal, att den enkelt kan ändras till billigt logi för grupper av skoterförare på långfärder, eller fjällvandringar.

Hos Karin och Kjell Johansson blev ladugårdslången en fin restaurang och servicehus för många turiststugor. Kjell gjorde ju också bragden att från ingenting bygga upp ett fjällflyg med helikopter och sjöflygplan som erbjuder en enastående service inte minst för turister och renskötande samer.

Marianne Thorfve, som kom från ett jobb i Stockholm, ändrade livsstil helt och skötte

under flera år djur i ladugården. Samtidigt byggde hon en liten kiosk. När allergi satte stopp för djurskötsel inrättade hon i stället en handelsbod som är helt makalös. Ladugården gjordes om till en tekniskt väl utrustad konferenslokal med servering. Jan byggde under tiden upp flera större och mindre turiststugor. Men Jan Thorfve ville inte heller släppa greppet om det arv han fått som genuin fjällbo. Nämligen att vintertid jaga rippor i fjälldalen och sätta ut nät under isarna på fjällsjöar för att fånga fisk till hushållet och till försäljning. Hans bror Walter Thorfve blev kvar som fjällbevakare för Länsstyrelsen och byggde även upp en anslående restaurang i fint läge vid sjön.

Lisa och Arnold Sundquist slutligen byggde om den gamla ladugården i Bäverholm till värdshus. Vintertid kan läget inte vara bättre för där strålar Kungleden samman med flera långa skoterleder från andra håll. Det är fem mil över fjällen längs Kungleden till Amarnäs och det händer ofta att gäster kör tio mil av och an över det granna landskapet för att äta hos dem. Sommartid är det många fjällvandrare som färdas där och då kan de även bli skjutsade med taxibåt längs sjön till eller från Adolfström. Naturligtvis finns det även många fina turiststugor för uthyrning även i Bäverholm.

Många sevärdheter...

Alltihop är en behagligt vacker bygd med ståtlig urskog, skulpturala gamla furor, höjder, berg och fjäll. Det räcker i sig för att trivas. Men det finns ju även andra sevärdheter.

Fjällsippor vid Märkforsen i Laisälven. Fjällsippa karaktäriseras av de små ekbladslika bladen, de stora vita blommorna och de håriga fruktställningarna. Den kan knappast förväxlas med andra arter. Den är ganska vanlig i högfjällsområden och växer på kalkrik mark.

Det var vid den mäktiga Märkforsen med utlopp i Storlisan som jag för första gången såg Lapplands landskapsblomma fjällsippa växa. I den fantastiska Märkklyftan intill finns en otrolig rikedom av fjällväxter, varav flera är rariteter som man ytterst sällan har turen att få se i de riktiga fjällen.

Stora sevärdheter som kulturminnen i Adolfström är Hyttruinen och Majorsgården. Under åren 1634–59 pågick gruvdrift på Nasafjäll vid Laisälvens källflöden och då fanns smältverket för silvermalmen i Silbo-

jokk vid Sädvajaur i en annan dalgång. Drygt hundra år senare återupptogs gruvdriften igen och då byggdes anläggningarna upp i vad som senare blev Adolfström. Där pågick verksamheten fram till 1810. Resterna efter denna historiska epok var i relativt bra skick och har under senare år upprustats genom Norrbottens museum i Luleå. Det är nu en stor attraktion för besökare sommartid. Bybornas intresse avspeglas i att de bildat en särskild bruksförening för detta och att de även sommartid har öppet för besökare på den tillhörande Majorsgården som ett hembygdsmuseum.

... och fint fiske

Sportfisket lockar många till området och för min del gäller det särskilt pimpelfiske efter röding vintertid. Det finns tre mycket bra fiskevatten i närområdet, dit man kan åka skidor eller gå. Det är Yraft, Mittisjön och Gautosjön.

Men det är ju extra spännande med lite mer avlägsna fjällvatten och det vet turistvärdarna. Så de brukar gemensamt hålla skoterleder upp mot olika färdmål i bra skick. Från Gauto färdas gästerna gärna till Bäversjön och Loppisjön för att fiska. Från Adolfström finns norrut Lutaure och Tjallasjaure på cirka en mils avstånd.

Många söker sig också söderut efter Kungleden upp på kalvfjällen för att fiska i sjöar som Gavas, Suolojaur, Djerbme och andra högklassiga rödingvatten. Även sommartid finns en riklighet av sjöar, tjärnar och strömmande vatten för de som har det intresset.

Riksdagsman Nancy Eriksson om Vindelälven

GÖSTA LAESTANDER

När riksdagens allmänna beredningsutskott kom till Sorsele 1967 möttes ordföranden Nancy Eriksson (s) av bland andra Klas-Einar Jonsson, Torsten Andersson och Egon Emanuelsson från Ammarnäs. Längst till höger norrbottningen Jan Thorfve från Adolfström.

Vindelälven

Vid voringstavlan i riksdagens andra kammare den 6 december 1967 fanns det 106 ja, 86 nej och 12 avstår. Så hade då andra kammaren liksom första kammaren (73 ja, 58 nej, 1 avstår) godkänt Allmänna beredningsutskottets utlåtande nr 55 om "att riksdagen må anse motionerna besvarade med vad utskottet i det föregående anfört". Vad utskottet i det föregående anfört var "att med hänsyn till det material, som för närvarande förelig-

ger, någon utbyggnad av Vindelälven ej bör komma till stånd".

Jag såg bort mot västerbottensbänken efter den person som hårdast drivit frågan om att bygga kraftverk i Vindelälven, nämligen förre statsrådet Gösta Skoglund. Vi hade kommit överens om att dricka kaffe ihop efter voringen, hur den än gick. Vi var gamla vänner och båda övertygade om att vinna. Men klockan var över ett på natten. Så dags fanns inget kaffe att få och Skoglund var försvunnen.

Det var ingen triumfkänsla som fyllde mig. Jag hade vunnit med hjälp av de borgerliga och tillsammans med en mindre grupp egna partivänner. Majoriteten av den socialdemokratiska gruppen hade jag emot mig. Jag visste, att det fanns människor i arbetslöshetsstygda kommuner längs älven, som kände sig lurade på en utkomst, och som kanske genom beslutet tvingades flytta från hemorten. Och likväl ansåg jag det riktigt, främst av vetenskapliga skäl, att förhindra kraftverk i landets nordligaste älv, som ännu var outbyggd och hade sin naturliga flora och fauna kvar. Detta så mycket mer som universitetet i Umeå hade fått en ekologisk institution, där studium av älvars liv kunde genomföras.

/---/

När ett ärende är färdigbehandlat i ett riksdagsutskott går det med motivering till tryckning, för att sedan delas ut till alla ledamöter av riksdagen. Efter två bordläggningar i kammaren antas det i riksdagsplenium. När Allmänna beredningsutskottet i det närmaste hade enats om utlåtandet och det var dags att justera det, fanns inga reservationer. Jag visste emellertid, att det fanns ett par socialdemokrater från Västerbotten, som inte alls ville förhindra en utbyggnad. De hade efter samråd med Skoglund – som inte satt

Nancy Eriksson vid Vindelälvens strand 1983.

i utskottet – fått den uppfattningen att eftersom regeringen ändå slutligt hade avgörandet i sin hand behövde inte reservera sig. Jag uppmanade dem, att åtminstone reservera sig blankt, det vill säga utan motivering. Det blev sex socialdemokratiska reserveranter.

När finansministern [Gunnar Sträng] fick höra talas om utgången i utskottet blev han rent ut sagt rasande. Han sökte upp mig och sa med sin myndiga röst: "Du är väl inte rädd för att få ett motförslag i kammaren?" "Nej, och jag hjälper gärna till med att formulera det."

/---/

I första kammaren skulle avslagsyrkandet framföras av ingen mindre än förste vice talmannen Strand och i andra kammaren helt självklart av Skoglund. Starkare än så kunde det inte laddas. I mitt stilla sinne tänkte jag att om så hårda bandage hade använts mot en man, så hade han antingen fått hjärtinfarkt eller blivit landshövding. Nu var jag bara ett fruntimmer och undgick bådadera.

Debatten i andra kammaren varade i åtta timmar innan utgången mitt i natten var klar. Men frågan var ändå inte avgjord. Riksdagen hade endast rekommenderat regeringen att avstå

från kraftverk och bollen låg nu hos regeringen, och där fick den ligga i nästan tre år.

Under denna tid kom jag att utsättas för ett besvärligt tryck. Professorer och annat lärt folk, fältbiologer, den så kallade Norrlandsgruppen i Uppsala, samer, folk som bodde kring Vindelälven och västerbottningar, som var spridda över landet men hade Vindelälven i blicken, hörde av sig. Den mest uttröttlige var nog professor Gunnar Beskow från Göteborg, som ringde och skrev både dag och natt.

/---/

Ibland fick jag hålla tillbaka entusiasterna. Jag bad de skäggigaste Vindelälvsprofeterna att hålla sig undan riksdagen, om de ville räkna med sympati. Annars skulle föreställningen att det bara var oansvariga akademiker som ville hindra kraftverken få ytterligare näring. Vid ett viktigt tillfälle fick jag på det bestämdaste avråda framstående naturfrämjare från att starta en namninsamling. "Om ni gör det kommer ni att provocera tre eller fyra stora fackförbund att på sina kongresser i höst anta uttalanden med krav på utbyggnad av Vindelälven. Och i jämförelse med dessa uttalanden väger en aldrig så stor namnhög lätt."

De följde mitt råd.

Vid valet 1968 drogs frågan fram på sina håll i valdebatten. Folkpartiet försökte misstänkliggöra mig personligen och påstå att jag svikit. Skoglund påstod helt framt i den lokala valrörelsen i Västerbotten, att en röst på socialdemokraterna var en röst för kraftverk. Erlander kände sig föranlåten att ta avstånd från detta i en radiointervju och sa att det möjligen var en röst på Skoglund, som var en säker investering i kraftverksbygge.

De ivrigaste Vindelälvsanhängarna avlossade ju ibland oförskämdheter mot Sträng och Skoglund i politiskt syfte. Själv undgick jag oförskämdheter från dem som ville bygga. Det kom några allvarliga brev och kanske något uttalande med formuleringen: "Avdelning x av Svenska byggnadsarbetareförbundet uttalar sig bestämt för en utbyggnad av Vindelälven." Det var skillnad mot de slipprigheter jag fått utstå från dem som ville värna om monarkin.

Efter valet blev aktiviteten större bland fackliga företrädare. Krister Wickman, då industriminister, tappade fattningen och ytttrade i teve, att det inte fanns någon anledning att spara älven. Sträng hade varit uppe i Västerbotten och haft ett större möte och

då lovat, att här skulle bli en annan ordning och kraftbyggen sät-
tas igång.

Debatten togs nu upp i den socialdemokratiska riksdags-
gruppen. Jag hade gjort egen prognos över hur många i gruppen
som kunde tänkas gå på min linje. Jag vågade inte fråga var och
en. Riksdagsmän är faktiskt så rädda om sin integritet, att man
knappast vågar fråga sin bästa vän innan beslutet är fattat och
alla fortfarande värjer sin frihet att ta ställning. Min prognos löd
på trettiosju röster. Tillsammans med de borgerliga och kommu-
nisterna skulle det bli en klar majoritet mot utbyggnad. Jag med-
delade Ingemund Bengtsson, då jordbruksminister, vilka jag räk-
nade som anhängare i gruppen. Erlander fick bara veta antalet.
En partiledare bör faktiskt hållas en aning kort.

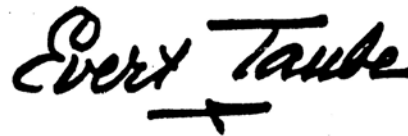
På gruppmötet föreslog jag att vi skulle företa en röstning i
stället för att ha en meningslös debatt. Vi hade aldrig haft bund-
na mandat i den socialdemokratiska riksdagsgruppen utan var
och en väntas rösta efter egen uppfattning. Självklart måste man
i en fråga, där man avviker från majoriteten och kan tänkas kull-
kasta partimeningen, anmäla detta för gruppledningen. Men
det här var första gången under mina tjugofem år som riksdags-
man som vi röstade internt. Även de som inte var närvarande fick
avge sina röster. Det blev precis trettiosju avvikare, så som jag in-
tuitivt trott. Regeringen kunde alltså inte räkna med att få ige-
nom en proposition i riksdagen. Det hade sports att man inom
regeringen hade skilda meningar. Erik Holmqvist, före jord-
bruksministern, och Ingemund Bengtsson, dåvarande jordbruks-
ministern, var båda på min sida. Dit hörde också Torsten Nilsson,
Sven Andersson och Alva Myrdal. Erlander lutade åt det hållet.
Palme var osäker. Bestämt emot mig var Gunnar Sträng, Krister
Wickman, Svante Lundqvist och Hans Gustafsson.

Den första april meddelade Olof Palme, som då blivit statsmi-
nister, att regeringen beslutat att icke lägga fram något förslag om
kraftverk i Vindelälven. När han först meddelade detta till den soci-
aldemokratiska gruppen rådde förstämning. Regeringen hade ju
gått emot en klar majoritetsmening hos den egna gruppen. Med
Palmes kompletterande upplysningar om arbetslöshetsåtgärder
med mera godkände gruppen regeringens handlande.

Ur Nancy – Nancy Eriksson minns (1985).

Telegram till Statsministern

Ers Excellens vet att jag hyser vördnad för Ert höga
Ämbete och vad beträffar min stora beundran och varma
tillgivenhet för Er person har Ers Excellens otvetydiga
bevis. Miljoner svenskar och tusentals utlämmingar vare
vilvilja vi snart inte kan undvara. Önskar ätt jag skall
telegrafera och påminna om att Sverige för 60 år sedan
var de naturliga skogsälvarnas märkvärdigaste och skö-
naste land och att denna Sveriges enda särprägel och
märkvärdighet utplånats till 99 procent och att man nu
bereder sig på att Edelägga Även den allra sista skoga-
älven nämligen Vindelälven och att dränka bygderna i
dess Älvdalar liksom alla våra andra Älvdalar med deras
långt mer än tusenåriga i svenska folkets allra inner-
sta rotade kultur. Om detta får ske då skall djävulen
och icke jag vara svensk. Då flyr jag från detta land
för att aldrig hit återkomna vare sig levande eller död
och det är inte i vredesmod men i djupaste sorg över
att Sverige som jag älskat och besjungit och som ännu i
min ungdom var en uppenbarelse av kristallklara floder
kristallklara brusande vattenfall kristallklara sjöar
och kristallklara kusthav ett land med en bygdekultur i
Älvdalarna lika uråldrig och levande som de isländska
sagorna – i den djupaste sorg över att detta vårt land
nedsatts och härjats intill det för djur och männi-
skor olidliga

Författare fil. doktor

Diktaren Evert Taubes telegram till statsminister Tage Erlander.

Debatten om Vindelälven

EVA SOFIA JOHANSSON

Redan 1970 utkom Macke Nilssons bok *Striden om Vindelälven: Makten, människorna och verkligheten kring ett beslut*. I hans bok görs ett försök att reda ut de komplicerade turerna i det föregående decenniets debatt om Vindelälvens eventuella utbyggnad i kraftutvinnings syfte. Artikelförfattaren återger här kortfattat några av de turer som ledde fram till beslutet att inte exploatera Vindelälven.

Nilsson menar i sin bok att det var en debatt där båda sidor hade rätt. Och visst är det av den anledningen som frågan aldrig slutar att vara infekterad, men därmed förblir den också intressant. När frågan 1967 bollades över till regeringen hamnade den i ett svårt dilemma. Skulle regeringen välja ett ekonomiskt och arbetsmarknadspolitiskt intressant alternativ eller ett medmänskligt och miljövärdande sådant?

Vindelälvsdebatten var starkt kopplad till några av tidens viktiga samhällsfrågor. Arbetsmarknaden i Norrlandslänen stod exempelvis under 1960-talet inför stora utmaningar då

flera basnäringar såsom flottning och jordbruk var på upphällningen. Kraftverksförespråkarna menade bland annat, att en utbyggnad av älven skulle ge 830 människor jobb i tio år alternativt 550 människor i 15 år, samt att kraftstationer skulle ge skatteintäkter som indirekt skulle komma bygden till godo. Detta var förvisso en tid av framstegsoptimism, men flera forskare och författare skrev under detta decennium också artiklar och böcker i reaktion mot vad de upplevde som ett ansvarslost förhållningssätt till naturen. Nordamerikanska Rachel Carson utkom till exempel 1963 med boken *Tyst vår* där hon kritiserade jordbrukets ökade användning av miljögifter. I Sverige kom Hans Palmstiernas bok *Plundring, svält, förgiftning* ut 1967. Den tydliggjorde miljöförstörelsens konsekvenser och bidrog till att trappa upp en nyväckt miljövärddebatt. Framstegsoptimismen födde

Gargnäs i Sorsele är en naturskönt belägen by, omgivet av vatten. Här finns rika möjligheter till högklassiskt fiske i Gargån och Vindelälven – två fiskevatten som är vida kända ute i landet.

bland annat en ny industri som var beroende av ökad elproduktion. Detta hoppades kraftverksförespråkarna hämta från Norrlandsälvarna, medan motståndarna bland annat föreslog en vidare satsning på kärnkraft. Att miljö-vårdsanhängarna i debatten här förespråkade kärnkraft kan tyckas underligt, men samtidigt är det en argumentation som i dag återigen förekommer i energidebatten. Fokus för utbyggnadsmotståndarna låg snarare på de stora ingrepp som skulle ske i naturen. Dessa skulle rubba befintliga ekosystem och medföra att områdets samer förlorade viktigt renbetesland. Dessutom ifrågasattes om staten hade rätt att tvångsavhysa de människor som skulle hamna i utbyggnadens väg.

Massmedia intresserar sig

Redan 1945 fanns Vindelälvens projektering med i Vattenfalls budget, men först under 1950-talet upprättades en regionplan för Vindelälven och Laisälven. Professorn i geologi, Gunnar Beskow och licentiat Gunnar Rasmusson fick vid samma tid i uppdrag att åstadkomma en värdegraderad lista över lämpliga utbyggnadsprojekt i Norrland. År 1959 lade de fram sin förteckning och förespråkade med den att Vindelälven borde förbli orörd. Med detta omdöme med i beräkningarna kom Vattenfall och Naturvårdsdelegationen 1961 överens om vad som brukar benämnas *Freden i Sarek*. I denna stipulerades att Vindelälvens källflöden ovanför Storvindeln skulle undantas, men att Laisälven, som är en nordlig gren av Vindelälven, samt nedre delen av Vindelälven kunde exploateras. När region-

planen för kraftverksbyggen och dämningar presenterades året därpå blossade dock starka känslor upp. Ingreppen kring Laisälvens övre del visade sig nämligen innefatta att sjöarna Yraf, Mittisjön och Gautojaure skulle bli ett tre gånger en mil stor insjö, vilken bland annat helt skulle täcka Adolfströms by.

Adolfström blev en symbol för Vindelälvsstridens motstånd på gräsrotsnivå. När Vattenfall den 17 augusti 1966 kallade till möte med adolfströmsborna för att övertala dem att sälja sina gårdar kom visserligen byborna dit, men de manifesterade sitt missnöje genom att unisont resa sig upp och lämna lokalen när Vattenfalls representant började tala. Detta väckte medias uppmärksamhet, och Nilsson uppmärksammar i sin bok hur just massmedier börjar spela en allt starkare roll i opinionsbildandet. Vissa begrepp såsom "vår sista outbyggda älv", vilket i sitt ursprungliga sammanhang förmodligen syftade på *Västerbottens* sista, fortplantade sig exempelvis oredigerat till riksmidia och fick Vindelälven att framstå som *rikets* sista outbyggda älv, som därför måste räddas. Nilsson menar att pressdebatten i vissa fall förmodligen var avgörande för politikerns beslut. Inte minst därför att politiker som ville gå emot opinionen hade svårt att nå ut, då deras perspektiv inte föreföll intressant för medierna. Nilsson beskriver vidare hur delegationer försökte påverka makthavare, och hur gräsrotter genom manifestationer och utspel lyckades väcka opinion.

År 1965 lämnade Vattenfall in en ansökan till vattendomstolen om att få anlägga Långfors kraftstation ca 15 km uppströms Vindelälvens och Umeälvens sammanflöde. Efter nya överläggningar gick Naturvårdsnämnden 1966 med på att låta Vindelälven exploateras, på villkoret att inget arbete fick sättas i gång förrän dämningen av Gautosjön bedömts. Efter påtryckningar från Länsstyrelsen i Norrbotten tog regeringen 1967 på sig ansvaret att besluta om Vindelälven skulle byggas ut eller inte. Länsstyrelserna i Västerbotten och Norrbotten var nämligen helt oense i Vindelälvsfrågan. Detta berodde med all sannolikhet på att de grövsta ingreppen i natur och bebyggelse, den ovan beskrivna Gautodämningen, skulle hamna i Arjeplogs kommun som ju ligger i Norrbottens län, till skillnad från resten av kraftverksprojektet som skulle ligga i Västerbottens län. Arjeplogs kommun bytte dock själva ganska snabbt ståndpunkt från att ha varit mot en utbyggnad till att istället förespråka den, förmodligen med utökade arbetstillfällen i åtanke.

Flitig debatt i riksdagen

Under höstriksdagen 1967 debatterades Vindelälvens öde flitigt. Allmänna beredningsutskottet menade efter sin utredning att Vindelälven inte borde byggas ut ”med kännedom om det material, som f.n. föreligger”. I november och december samma år röstade de båda riksdagskamrarna igenom denna formulering. Trots markeringen fördjupades debatten och konflikterna under de närmast påföljande åren. År 1968 förklarade Vatten-

domstolen Gauto-dämningen tillåten enligt vattenlagen, men de remissutlåtanden som inkom var negativa.

Efter valet 1968 ombildades regeringen och bland statsråden gick åsikterna isär i Vindelälvsfrågan. Eftersom regeringen inte var enig bad man den nya riksdagsgruppen om en så kallad rådgivande omröstning. Inför riksdagsgruppssammanträdet skrev Arne Nygren, journalist på *Västerbottens Folkblad* i Umeå, tillika socialdemokratisk riksdagsman, ett utförligt brev där han förespråkade en utbyggnad av älven samt bemötte motståndarnas argument. I den efterföljande omröstningen röstade 146 för en utbyggnad och 37 emot. Regeringen beställde också en faktsammanställning av Jordbruks- och industridepartementen – där Torneälven och Kalixälven avfördes från diskussionen om utbyggnad. De älvar som kom i fråga var just Vindelälven och Piteälven. Man konstaterade dels att en utbyggnad av Vindelälven skulle kunna komma igång flera år tidigare än en av Piteälven, och dels att Vindelälvens geografiska läge var mer intressant ur sysselsättningsynpunkt.

Vattenkraftsutbyggnaden uppbars fram till 1960-talet av en politisk enighet över partigränserna, men i och med Vindelälvsdebatten uppstod vad flera författare kallar ”besynnerliga böjningsmönster” inom partipolitiken. Skilda allianser skapades och deltagarna tvekade inte heller att byta sida, inte minst inom partierna. Tre socialdemokratiska politiker som flitigt argumenterade från rakt motsatta ståndpunkter var riksdagsledamot

Nancy Eriksson uppvaktar sin gamle meningsmotståndare Gösta Skoglund på hans 80-årsdag 1983.

Nancy Eriksson, som argumenterade för ett bevarande av älven, och kommunikationsminister Gösta Skoglund från Västerbotten som tillsammans med partiledaren Olof Palme argumenterade för en utbyggnad. Den 10 maj 1969 skrev Palme till exempel en debattartikel till utbyggnadens försvar i *Dagens Nyheter*. Artikeln var en reaktion emot Lars Gyllenstens påstående att regeringen ville offra älven för att ge ett litet antal vattenrallare jobb. Palme skrev bland annat:

Ni säger att det 'bara' är 5–600 ambulande vattenrallare som skulle få jobb i tio år tills de får pension. Ni kanske tycker att de kunde ambuleras iväg till Sydsverige istället. Men de har ju levt och arbetat i Norrland i hela sitt liv. Det finns en nedlåtenhet i ert sätt att tala om dessa människor som vi upplever som kränkande.

Regeringsbeslut 1 april 1970

Regeringens slutgiltiga beslut att Vindelälven ska bevaras kom den 1 april 1970. Macke Nilsson menar att riksdagsbeslutet från 1967 var en sådan kraftfull opinionsyttring att regeringen knappast kunde bortse från det, och att detta påverkat beslutet som togs 1970 om att inte bygga ut älven. Jalle Henriksson utser i sin C-uppsats i historia, *Striden om Vindelälven* (2004), Vindelälvsdebatten till det som markerade slutet för vattenkraftsutbyggnadsepoken. Den som inleddes vid 1900-talets början och som gått hand i hand med Sveriges industrialisering. Henriksson håller dock inte med Nilsson om den vikt han tillskriver opinionens inverkan på regeringsbeslutet. Han framhåller istället att projektet inte hade tillräckligt kraftekonomisk bärkraft, vilket han dels visar genom att citera Vattenfalls egna uppgifter från 1960-talet, och dels genom att jämföra liknande kraftverksutbyggnader i Norge. Varken Nilsson eller Henriksson utesluter förstås att det finns fler förklaringar. Kanske har det betydelse för författarnas skilda positioner att Nilsson skrev boken under brinnande debatt, och upplevde att mediala utspel och politiska påtryckningar spelade stor roll, medan Henriksson skrev sin uppsats mer än trettio år senare med ett mer distanserat historiskt-ekonomiskt perspektiv.

År 1993 utsågs Vindelälven, Torneälven, Kalixälven och Piteälven till nationalälvar i syfte att bevara dess biologiska mångfald och värdefulla naturmiljöer samt sörja för människans behov av friluftsliv. Det innebär att

Höst vid Dalavardoforsen i Vindelälven. Här finns en bro över älven.

de är skyddade mot ingrepp såsom kraftverksutbyggnad med mera. I Vindelfjällen finns dessutom ett 550 000 ha stort naturreservat. Debatten om skyddade naturmiljöer fortgår än idag. För många är det självklart att bevarandet av natur- och kulturmiljöer är något positivt. Men för de människor som bor i berörda kommuner är frågan inte alltid självklar. Kommun- och landstingspolitikern Laila Borgström i Sorsele kallade till exem-

pel naturreservatet för ”en död hand som ligger över kommunen” i Joar Tibergs reportagebok *Ingenting händer: en resa genom Sverige* (2002). För trots den naturrikedom som frodas i denna skyddade miljö så har den också försvårat nysatsningar som skulle kunna få kommunen på stadigare fötter. Till exempel tycks nu den väg över fjället som Sorsele kommun önskat sig otänkbar att dra genom naturreservatet.

Flygbild över Lusspeforsen i Laisälven. Här syns tydligt spåren efter timmerflottningen i form av olika flottningsledarlar som hade till uppgift att styra virket i rätt riktning, förbi grundområden och förgreningar.

Jakten på den "orörda" älven

ERIK TÖRNLUND

Skall vi se på Vindelälven som en naturälv, en kulturälv eller rent av någonting annat? Debatten kring vattenkraftsutbyggnadens vara eller inte i Vindelälven handlade under 1960-talet nästan uteslutande om naturvård och bevarandet av en "orörd" älv. Det var den vilda, otämjda och fria älven som fångade opinionen. Samtidigt handlade det om ett älvlandskap och en kulturälv som präglats av mänskliga aktiviteter från stenåldern fram till nutid. Men det var inte bevarandet av ett särpräglat kulturlandskap, format och brukat under århundraden, som avgjorde frågan.

I sitt klassiska telegram till statsminister Tage Erlander från 1967 berör samtidigt Evert Taube just kulturlandskapet. Vattenkraftsutbyggnaden handlade ju även om att:

*...dränka bygderna i dess älvdalar liksom
alla våra andra älvdalar med deras långt
mer än tusenåriga i svenska folkets allra
innersta rotade kultur...*

Att bygga ut och reglera en älv för vattenkraft handlar inte bara om att effektivt förstöra ett naturligt älvlandskap, det handlar även om att i ordets rätta bemärkelse sätta ett historiskt landskap under vatten. Planerna på att bygga ut Vindelälven för vattenkraftsändamål stoppades genom beslutet i april 1970.

Indirekt hamnade Vindelälven återigen i skottgluggen för utbyggnadsplaner under

1970-talet. Nu handlade det om att bygga överledningar för vattenkraftsändamål av vattentillgången från Piteälven och Laisälven, den sistnämnda Vindelälvens största biflöde, till de redan utbyggda Skellefteälven och

Timmerflottare i sina roddbåtar, en lugn rodd med att styra en timmerbom i rätt riktning. Bilden är tagen strax nedanför Renforsarna i Vindeln. Året är 1926.

ORÅND FOTOGRAF/FOLKRÖRELSEARKIVET, UMEÅ

Bäckflottning efter Gargån, ett biflöde till Vindelälven. Bilden från 1950-talet.

Umeälven. I samband med detta tillsattes ett flertal utredningar om olika konsekvenser för kultur- och naturmiljöer efter berörda älvdalar. En av utredningarna genomfördes av Riksantikvarieämbetet. Här undersöktes effekterna på det historiska kulturlandskapet. Utredningens resultat var entydigt: Älvdalarna som helhet ansågs ha en sådan stor betydelse för arkeologisk och etnologisk forskning, liksom för att göra kulturarvet levande för allmänheten, att en överledning inte var att tänka på. Det handlade om att "behålla ett levande kulturlandskap" och att det "bör bevaras i så ursprungligt tillstånd som möjligt". Även planerna på dessa överledningar skrinlades.

Naturälven rinner och forsar alltjämt från fjäll till hav, kulturälven likaså. Om vi blickar ut efter älvlandskapet och snabbspolar genom Vindelälvdalens historia upptäcker vi stenålderns fångstgropar och boplatser intill vattendragen liksom spår efter samisk historia. Lämningsarna efter kolonisations- och nybyggartiden ser vi tydligt i brukade landskap som exempelvis raningar där små höldor fortfarande står kvar. Efter de mindre vattendragen återfinns skvaltkvarnar och vattendrivna sågar. Vid forsar och fall ser vi tydliga spår efter timmerflottning i form av vällbyggda och imponerande stenar och andra flottledsbyggnader. Listan kan göras längre. Det var alltså dessa historiska spår och lämningar som hotades av vattenkraftsutbyggnaden.

Spåren efter timmerflottningen

Men vänta! Något händer i dessa dagar och än en gång står den "orörda" älven i fokus. Problemet med vår naturälv är att den samtidigt är en kulturälv. Det som nu står i skottlinjen är epoken som återspeglar timmerflottningen från tidigt 1800-tal till slutet av 1970-talet. Borta är påståendet om den "orörda" älven. Nu handlar det om en i allra högsta grad påverkad naturmiljö vilket restaureringsarbeten, eller "miljöåterställning" som det även benämns, står som uttryck för. I praktiken handlar det om att riva ut flottninglämningar och avlägsna stora delar av ett kulturarv. Den här typen av naturmiljövård – här har sportfiskeintresset en central plats – uppvisar alltså andra frågor, problem och aktörer jämfört med den tidigare debatten om vattenkraftsutbyggnaden.

Utvecklingen av timmerflottningen i landet, en förutsättning för skogsbrukets genombrott och expansion under 1800-talet, innebar en ny fas i bruket och omformningen av älvlandskapet. Likt en röd tråd genom flottningsepoken går utbyggnad och ständiga förbättringar av flottlederna. Det handlade om att spränga och rensa sten i strömmande partier, anlägga stenarnar i forsande partier och uppföra dammar i biflöden och så vidare. Lite förenklat skulle man kunna säga: Utan flottleder, ingen skogsindustri. Utan skogsindustri, ingen industrialisering och ekonomisk och social utveckling enligt det mönster vi i dag känner.

Vi kan fortfarande se spåren efter flottningsepoken, och de negativa ekologiska effekterna för fisk och fauna är vi väl medvetna om. Lekbottnar för vandrande fisk har rensats bort, hinder i form av flottningsdammars begränsar fiskarnas rörlighet och ringlande strömmar har kanaliserats. Metaforer och smått remarkabla paralleller saknas inte heller i dagens naturvårdsperspektiv: Flottledsutbyggnaden liknas vid en "våldtäkt på naturen" och har enligt vissa inneburit "nästan lika kraftiga ingrepp som vattenkraftsregleringar". Inte minst det sistnämnda har just använts som argument för att riva ut flottningslämningarna.

Faktum är att sedan framförallt år 2003/2004 har så kallade miljöåterställningar efter Vindelälven inneburit stora utrivningar av lämningar från flottningsepoken. Det finns faktiskt få jämförbara exempel på hur en specifik grupp historiska lämningar har utsatts för en så pass omfattande och snabb utrivning. Dagens utrivningar genomförs med praktiska och finan-

ÖKÄND FOTOGRAF/FOLKRIKRELSARKIVET, UMEÅ

Brötlossning i Beukaforsen i Vindelälven, ett femtiotal km sydost om Sorsele. Det var detta inslag i timmerflottningen som var farligast. Det krävde stor yrkesskicklighet och det har blivit vår sinnebild av timmerflottarnas vardag. För att undvika att virket brötade sig på detta sätt anlades flottningsledarmer av olika slag. Bilden är från juni 1947.

siella resurser som tidigare inte varit möjligt. Framförallt finansieras det med EU-medel.

Hur länge till?

Än finns det kvar lämningar efter timmerflottningen, men hur många flottledsbyggnader har funnits och sedermera rivits ut efter Vindelälven? Det brukar framhållas från miljöåterställningsarbetet – vilket i sig är helt riktigt – hur svårt det är för oss i dag att förstå flottledsutbyggnadens omfattning och negativa inverkan på fisket. Här betonas längden

flottleder efter Vindelälven som uppgick till omkring 150 mil! Det handlade alltså om ett omfattande transportsystem som brukats. Men vi måste samtidigt ha klart för oss att det definitivt inte handlar om en sträcka på hela 150 mil som påverkats av flottledsarbeten. Långt därifrån. Ser vi till tätheten av olika flottningsbyggnader, uppförda som rösade murar, välhuggna kilstensmurar, enklare upprensade stenvallar med mera efter Vindelälvens huvudled och biflöden, återfanns det vid tiden för utrivningens början i genomsnitt drygt 70 meter byggnader per kilometer vattendrag. I dag återstår motsvarande ca 35 meter flottledsbyggnad per kilometer. Ungefär hälften av lämningarna har alltså rivits ut under de senaste fem–sex åren. Det räcker inte med det. Målet är att riva ut motsvarande ytterligare 25% de närmaste åren. Det innebär i

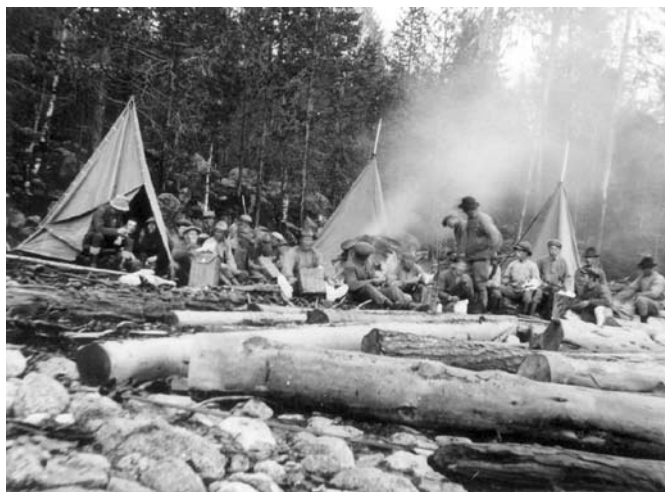
så fall att det bara kommer att återstå i genomsnitt knappt 20 meter flottledsbyggnader per kilometer.

Påståendet om att det finns väldigt mycket lämningar och spår efter flottningsepoken torde behöva en rejäl omskrivning redan i dag: Snarare blir det allt svårare att finna representativa flottledsbyggnader som återspeglar flottningsepoken efter Vindelälven. Bakom siffrorna om allt mindre förekomst av flottledsbyggnader efter Vindelälvens vattendrag ryms samtidigt en bild av hur utrivningarna slagit hårt mot tidigare sammanhållna och intakta kulturmiljöer.

Konsten att avlägsna ett kulturarv

Redan innan utrivningarna startade på allvar kring 2003/2004 framkom det från återställningsprojektets krav, framförallt gentemot Länsstyrelsen/kulturmiljö i Västerbotten, att bestämma vilka flottledslämningar som skulle sparas eller inte. Förslag till bevarandestrategi lades fram som byggde på att spara sammanhållna flottningsmiljöer. Detta var en modell för att betona och illustrera sammanhanget hos olika typer av flottledskonstruktioner i form av flottningsdammar, stenarmar, timmerrännor med mera. Dessa uppfördes nämligen med olika teknik och material under hela flottningsepoken. Intill dessa återfinns ibland även kringbyggnader, exempelvis flottarkojor, stigar och båtdrag. Förutom poängen med att kunna bevara och visa eftervärlden flottningens innehåll och helhet innebar modellen att flottningslämningar utanför dessa sammanhållna miljöer helt och hållet kunde

OKÄND FOTOGRAF/FOLKRÖRELSEARKIVET, UMEÅ

Flottarlager vid Rågoliden, Vindelälven. Stekt fläsk, kolbullar och kaffe stod som regel på flottarnas meny. Login var som synes i det enklaste laget. Foto i juni 1926.

rivas ut och underställas naturvård.

I praktiken har resultatet blivit något annat. I stället för ett mindre antal sammanhållna miljöer har olika flottningsslämningar rivits ut lite varstans vilket i praktiken omöjliggjort bevarandet av en helhet – några få undantag ska nämnas – liksom att återställningsprojekten i vissa fall helt enkelt har struntat i överenskommelser med kulturmiljövården. Det sistnämnda är fallet med Trollforsen efter Gargån, ett biflöde till Vindelälven där bäckflottning bedrevs under hela flottningsepoken. Här föreslog återställningsprojektet självt, innan utrivningarna påbörjades, att olika flottningsslämningar efter en sträcka av ca en kilometer skulle sparas i en sammanhållen miljö. Det handlade om olika typer av flottningsledarlar, bland annat uppförda som kilstensmurar och träkistor, men även exempelvis en flottningsdamm och spår av dragbana för flottningsbåtar förbi den kraftigt fallande Trollforsen.

Projektet åtog sig även att rusta upp den gamla cykelstigen, vilken en gång i tiden använts av skogs- och flottningsarbetare, som går efter sträckan. Det handlade således om en mycket illustrativ och representativ flottningssmiljö som återspeglade bäckflottningen efter Vindelälven. Tillsammans med Länsstyrelsen/kulturmiljö och Västerbottens museum sattes ett antal informationsskyltar upp, de ingick i serien *Sevärt i Västerbottens län* för att visa på den historiska miljön. Trots eget förslag om bevarande, finansiering och genomförande av upprustningar och informationstavlor, rev återställningsprojektet ändå ut

större delen av flottningsslämningarna! Någon liknande välrepresentativ och bevarad flottningssmiljö efter bäckflottningen finns inte längre kvar efter Vindelälven. En epok har formligen gått i graven.

Laisälven – vår sista orörda kulturälv

Det finns dock fortfarande en bit kulturälv kvar, perifert belägen långt upp efter Vindeladalen och intill odlingsgränsen vid fjälltrakterna, nämligen Laisälven. Den här älven klarade sig också undan vattenkraftsutbyggnaden och endast en ringa mängd flottledsslämningar har rivits ut, än så länge. Laisälven står som bra exempel – ett av ett fåtal kvarvarande i vårt land av den här storleken – på hur människan under olika historiska skeenden anpassat sig till och brukat det omgivande naturlandskapet. Resultatet har blivit att det successivt förskjutits mot ett utpräglat kultur-

Forsrodd i Holmforsen, Vindelälven. I bakgrunden håller några flottare på att lossa en timmerbröt. Att flottningsarbetet i många fall var synonymt med god förmåga att ro i forsande vatten syns tydligt. Foto 1956.

OKÄND FOTOGRAF/FOLKRÖRELSEARKIVET, UMEÅ

Natura 2000-området Yraft är beläget där Laisälven mynnar i sjön Yraft vid Adolfström i Arjeplogs kommun. Området är även skyddat som naturreservat under namnet Yraftdeltat. Laisälven har i sjön Yraft skapat ett delta av näringsrikt slam från fjällen. Området översvämmas mer eller mindre årligen. Här finns ängsmarker, starvägar, viden och enstaka fjällbjörkar samt tidvis under vatten liggande sand- och grusbankar. Ett karaktäristiskt kulturelement är det stora antalet lador som finns inom området (ca 70 stycken). Deltats ängsmarker har brukats sedan 1770-talet och utnyttjades som ängsmark fullt ut ända fram till 1950-talet.

landskap där älven utgjort grundackordet i historien. Laisälven är sedan tidigare klassat som en kulturmiljö av riksintresse och längs älven präglas landskapet av en mosaik av olika miljöer: För 6 000–4 000 år sedan uppstod de första bosättningarna här. Fysiska spår från denna tid finns kvar, bland annat Västerbotens läns längsta fångstgropssystem. Förutom övergången från jägar- och samlarsamhället till mer bofasta förhållanden finns spår av samisk historia.

Under 1600- och 1700-talet etablerades gruvsdrift vid Nasafjäll för utvinning av silver,

längst upp vid Laisälvens dalgång. Spår av verksamheten återfinns i dag exempelvis i form av en hytta vid Adolfström, strax nedan Yraftdeltat. Vid samma tidpunkt tog kolonisationen efter älvdalen fart och med den ett tilltagande bruk av markerna. Det som framförallt präglade jordbruksformen efter Laisälvdalen var kombinationen boskapsskötsel och ängsbruk. Klimat och begränsade odlingsmöjligheter var orsaken till den dominerande inriktningen mot djurhållning, kompletterat med andra näringar, framförallt fiske och jakt.

Naturmiljön efter Laisälven kom därför att spela en mycket viktig roll i detta annars så kärva odlingslandskap. Efter vattendraget kunde naturängar nyttjas; den naturliga slamgödslingen via vårflodens översvämning gav markerna den näring som behövdes för att ge foder. Den kanske viktigaste källan för foder var de efter vattendragen belägna raningarna. Användningen av raningsmarker, framförallt de vid Yrafdelat, är vidare ett resultat av den nämnda gruvbrytningen på Nasafjäll och etableringen av en hytta vid Adolfström. Fler spår efter kolonisationens jordbruksformer kring Laisälven återfinns till exempel i odlingslandskapen i form av fähus, slätterlador och andra byggnader.

Vid tiden kring sekelskiftet 1900 kom Laisälven att präglas av skogindustrin genombrott. Tilltagande skogsexploatering efter dalgången resulterade i uppförandet av olika flottledsbyggnader för att underlätta timmerflottningen. Laisälven var ett av de sista större bivattdragen till Vindelälven som togs i anspråk för detta ändamål. Den storskaliga flottningen började vid 1920-talet efter att älven rensats och anpassats för timmerflottningen. Det unika med Laisälven är uppförandet av de mäktiga, handhuggna och manuellt uppförda kilstensmurarna. De utgör en klass för sig efter hela Vindelälvdalen. Timmerflottningen efter Laisälven upphörde under 1960-talet.

Vattenkraftsutbyggnaden stötte även på patrull efter Laisälven vilket Macke Nilsson beskriver väl i sin bok *Striden om Vindelälven* (1970). Det är förhindrandet av vattenkraftsutbyggnaden som möjliggjort att vi i dag kan

följa och se spåren efter människan i kulturlandskapet längs denna älvdal. Om inte, hade stora områden varit satta under vatten alternativt torrlagda. Den serie av historiska skeden som återspeglar stenåldersmänniskan, samnen, gruvbrytaren, kolonistören, småbrukaren, skogsarbetaren och timmerflottaren finns fortfarande bevarad efter åtminstone en älvdal i vårt land – Laisälven.

Vilken historia vill vi bevara?

Är man riktigt vågad kan man hävda att utrivningen av flottningsslämningar i naturvårdssyfte är att ta ett ytterligare steg i en historisk process, att återställa vattendragen till "originalskick" som det har uttryckts. Här gör man sig skyldig till ett dubbelfel, faktiskt och logiskt. För det första är det omöjligt att återställa en före detta flottled till originalskick, snarare handlar det om att skapa bättre förutsättningar för fisk och fauna jämfört med tidigare. För det andra går det lika bra att hävda att utbyggnaden för vattenkraftsändamål är en minst lika god representant för fortsatta steg i en historisk process.

Spåren efter flottningsepoken är på god väg att försvinna, en epok inte långt ifrån att vara helt uträknad. Till syvende och sist är det vi som bestämmer vilken historia vi vill bevara åt eftervärlden. Ingen annan gör det åt oss. Det var krafter efter Vindelälvdalen som en gång i tiden stoppade vattenkraften och bidrog till att en natur- och kulturälv bevarades, det finns i dag krafter som förgör kulturarv efter densamma. Jakten på den "örörda" älven fortsätter.

Ammarnäs med deltalandskapet.

Ammarnäs, den första ekologiska byn?

HILLEVI WADENSTEN

Vindelfjällens naturreservat är ett fantastiskt område med biologisk mångfald, artrika fjällbjörkskogar, öppna alpina hedmarker och ett landskap som skulpterats av inlandsisen för många tusen år sedan. Området har i långa tider bebotts av människor, vilka har hjälpt till att skapa den flora och fauna som vi i dag hittar i det stora skyddade reservatet. Det finns många vandrings- och skidleder att färdas på. Även hästar och skottrar får användas i reservatet, men på särskilda leder. Mitt i området ligger fjällbyn Ammarnäs.

I mitt arbete vid Västerbottens museum har jag, i samband med en utställningsproduktion, intervjuat ett tiotal ammarnäsbor under januari 2008. Frågorna rörde sig runt förslaget att naturreservatet skall bli en nationalpark. En förändring som skulle kunna betyda både en ökad turistnäring, statliga pengar till kommunen, större ansvarstagande kring leder och underhåll av området, men också stor risk för nedgång av andra näringar, utflyttning och i värsta fall att byn blir helt öde.

Lokal förankring

I undersökningen visade det sig snabbt att huvudfrågan inte är om det ska bli en nationalpark eller ej, utan snarare att det hela kan bli en givande eller förgörande process, bero-

ende på om ortsbefolkningen får vara med och bli lyssnade på och tagna på allvar. En informant säger:

Det är vi i Ammarnäs som skall sitta i alla arbetsgrupper och själva påverka hur det skall bli. Till skillnad från när naturreservatet bildades, då kom alla bestämmelser uppifrån – pang!

Dessutom har det betydelse att beslut tas och avtal skrivs i samverkan med berörda parter på orten. Då skulle de boende vara delaktiga i att skapa sin framtid, vare sig det blir en nationalpark eller inte av reservatet.

Hur Vindelälven förblev en "orörd" älv

Grundfrågorna är de samma; det handlar om sysselsättning, bidrag från staten, medbe-

stämmande, vikten av att få bo kvar i sin hembygd samt en omsorg kring den natur som man har i sin närhet. Detta framkom också i intervjuerna. Man misstror myndigheter och politiker därför att de tidigare inte hållit sina löften. Man blev lovad sysselsättning och att reservatet inte skulle bli en hämsko för orten. Utvecklingen har varit den motsatta:

Den här dalgången är ju på något vis ett politiskt offer. Titta på Laisdalen, där byggs det för fullt och där utvecklas områdena. Du har även Umans dalgång. Det är en dalgång som släppts fram. Och där är utvecklingen enorm. Där bor det folk och de har kvar sina skolor, dagis och sjukvård. Men här får ingen sån utveckling ske, det är som att vi skall svältas ut. Här flytt ju alla ungdomar.

Det talades också om en väg, antingen mellan Ammarnäs och Tärnaby eller över fjället till Norge. Det framkommer än i dag önskemål om en väg utmed Vindelälvens dalgång över till Norge. En väg kan ha den fördelen att trafiken i området kanaliseras och andra områden blir mer skyddade och orörda. Men å andra sidan är rennäringen starkt hotad om en väg skulle dras över fjällen. Renarna blir störda och betesmarker blir uppsplittrade.

Alternativa lösningar

Att glesbygden behöver få ny näring står helt klart. Men skall det ske på bekostnad av den ännu orörda naturen? Skall Vindelälven åter komma i blickpunkten för utbyggnad eller

finns det alternativ? Ja, det gör det naturligtvis. Och de som bor mitt i denna bygd, till exempel i Ammarnäs, funderar ständigt på detta och agerar för nya lösningar. En kvinna föreslog att Ammarnäs skulle bli Sveriges första ekologiska by, med konstgödsselfria odlingar, fjällkor och eget mejeri. Med tillverkning av naturbaserade produkter och totalt plastförbud i fjällen (nedskräpningen är tyvärr ett problem i dag). Ortsbor kunde erbjuda alternativa förpackningar av naturmaterial. Redan nu tänker många av Ammarnäs invånare i dessa banor. Många bär på en ovärderlig kunskap om hur man överlever nära naturen. Även rennäringen är en viktig del av detta, som också kan erbjuda ekologisk köttproduktion. Kanske är detta en lösning på en hotad fjällnära by, att bli en förebild till ett alternativt samhälle!?

Hur kan man vända utvecklingen från en avfolkad till en levande bygd? Vems röst skall vi lyssna på?

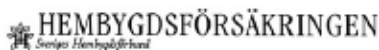
Vi har sparat Vindelälven, vi har sparat reservatet, vi har ta mig fasen sparat allt här och folk klarar inte av att överleva här. Dom flyttar.

Eller:

Vi måste ha en insikt om värdet av en orörd natur. Inte så mycket för vi, utan för våra barn och framtiden.

nära notiser

Under denna rubrik är korta notiser från länets hembygdsföreningar och museer välkomna. Program, projekt och initiativ är spännande och viktigt för andra att ta del av. Skicka notiser eller idéer för nästa nummer till redaktören senast den 20 augusti 2008.

Hembygdsföreningar och byggnationer

Om föreningen planerar nybyggnation eller en större ombyggnation är det viktigt att vara rätt försäkrad.

Byggherre- & miljöansvar

Försäkringsbehovet varierar beroende på om man bygger i egen regi eller har hel/delad entreprenad. Det varierar också beroende på hur omfattande byggnationen är. Mycket kan hända vid byggnads-, anläggnings- installations- och montagearbeten som inte ryms inom den vanliga byggnadsförsäkringen.

Såsom byggherre har föreningen också ett miljöansvar. Ett ansvar för att inte grannarnas hus och mark påverkas av byggnationen. Riskerna för skador är speciellt stora om man vid byggnationen behöver schakta, påla eller spränga.

Byggprojektförsäkring

I grundförsäkringens ansvarsdel är miljöskade- och byggherreansvaret undantaget. Detta måste man alltså försäkra sig för genom att teckna en tilläggsförsäkring som gäller under den tid som byggprojektet varar.

Anmälan till försäkringskansliet

Oavsett om ni behöver en tilläggsförsäkring eller inte är det viktigt att anmäla till försäkringskansliet att man skall börja bygga.

Kontakta försäkringskansliet så skickar vi en lite mer utförlig folder vad gäller "Hembygdsföreningar & försäkring vid byggnationer"

Hembygdsförsäkringen, Box 25, 432 03 Träslövsläge
hembygdsforsakringen@hembygd.se 0200-22 00 55

Nytt distributionssystem

Som den uppmärksamme läsaren säkert redan sett distribueras tidskriften från och med detta nummer utan kuvert direkt från vårt tryckeri i Lund. Det är klimatsmart, både för att vi inte behöver framställa kuvert i samma utsträckning och att transportererna minskar – till museet sänds bara de ex som skall lagerhållas och säljas över disk.

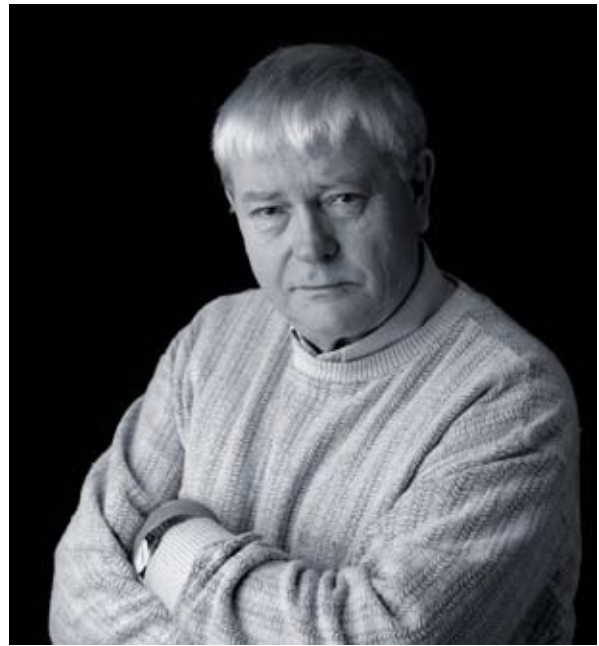
Mot slutet av 2008 inför vi också fakturering av våra prenumeranter i stället för att som nu skicka med ett inbetalningskort. Det innebär i sin tur att en utebliven betalning inte gäller som uppsägning utan man måste själv aktivt fransäga sig. Mer information om förändringarna kommer senare i år.

Sällskapet Sune Jonssons Vänner

Fotografen, filmaren och författaren Sune Jonsson, Umeå, drabbades 1999 av en stroke som avbröt hans fortsatta verksamhet som fotograf. Dock medverkar han aktivt vid den pågående uppbyggnaden av Sune Jonsson-arkivet vid Västerbottens museum och i fortsatt publicering av bilder och texter.

Från 1950-talet fram till sekelskiftet 2000 har han utfört en oförliknelig dokumentär gärning. Den belönades 1993 med det internationella Hasselblad-priset. Så sent som i fjol tilldelades hans senaste bok *Och tiden blir ett förunderligt ting* Svenska Fotobokspriset 2007.

En stor del av hans arbete har utförts vid Västerbottens museum i Umeå, där hans negativ och fältmaterial finns. Museet har dessutom genom inköp förvärvat hans privata arkiv med negativ, diapositiv och av honom själv utförda

originalkopior från uppdrag utanför Västerbotten. Hela resultatet av Sune Jonssons verksamhet finns nu samlat i museet.

Sällskapet Sune Jonssons Vänner vill därför medverka till att arkivet utvecklas och att dess material görs tillgängligt.

Samtidigt vill Sällskapet uppmuntra en utveckling av dokumentär fotografi i Sune Jonssons anda!

Alla som delar uppfattningen om Sune Jonssons betydelse är välkomna att bli medlemmar. Medlemsavgiften är 150:- för år 2008. Den kan insättas på pg 46 49 21 – 6.

Styrelsen planerar ett 'värningsmöte' i september i Umeå, då det första numret av Sällskapets medlemsblad ska föreligga. Alla som då blivit medlemmar och betalt årsavgiften för 2008 får delta i ett lotteri med en originalkopia av Sune Jonsson, samt ett antal böcker som vinster.

För ytterligare upplysningar kontakta sekreteraren Per-Uno Ågren tel. 090/13 88 66, e-post: puagren@mariehem.net

Upplänningen Svante Lundgren (1913–88) har antagligen betytt mer än någon annan för efterkrigstidens naturfotografer. Han debuterade 1946 med boken *Sarek – färder och iakttagelser i fjällen mellan Luleälvarna* och utgav genom åren ett 25-tal böcker med motiv från norra Sverige eller Gävlebukten. Han skrev flera läroböcker i ämnet naturfotografi. De fotografier som senare utvecklade den dokumentära avbildningen och även tillät subjektiva tolkningar av naturupplevelsen har i Svante Lundgren sin huvudman.

Lundgrens efterlämnade fotosamling kommer under 2008 att övertas av Västerbottens museum som därmed gör ännu ett betydelsefullt förvärv till sina samlingar. Den genre som Lundgren representerar har hittills saknats i museets alltmer heltäckande fotoarkiv.

Fåglar – här en skrântärna – var ett kärt motiv för Svante Lundgren.

Diskussionsmöte.
På allmän begäran hålles nytt nationalsocialistiskt möte på
Minerva
i kväll kl. 1/28
med diskussion.
Inledningsföredrag: **Mauritz Brolin**
över ämnet: **Nationalsocialism contra marxism.**
Entré 50 öre.
Socialdemokrater, syndikalister och kommunister inbjudas särskilt.

Annons i Umebladet 3 mars 1934.

I nästa nummer...

tänker sig redaktionen närmare studera ideologiernas trettioal i Västerbotten. Jonas Sjöstedt, fd eu-parlamentariker skriver om de länsbor som kämpade mot fascisterna i spanska inbördeskriget. Journalisten Per Runesson berättar om syndikalisterna engagemang för bättre arbetsvillkor bland flottningsarbetarna. Etnolog Lars-Olov Sjöström skriver om socialdemokratins definitiva genombrott i politiken och Stig-Henrik Viklund om nazistiska aktiviteter i Skelleftetrakten. VK:s kulturredaktör och teaterkritiker Leif Larsson studerar nazisternas korta och rätt patetiska historia i främst Umeå. År 1933 fanns i Västerbotten 3 lokalavdelningar av Nationalsocialistiska Arbetarpartiet/Svensk Socialistisk Samling (NSAP).

Samma år bildades Nationalsocialistiska Blocket under ledning av en Martin Ekström. Umeå var ett av det partiets starkaste fästen och 1933–34 utgavs partiorganet *Vår Front* härifrån med museiintendenten Holger Möllman-Palmgren som redaktör. Han var också redaktör för *Västerbotten* de här åren vilket ger en olustig brun biton till tidskriftens och hembygdsföreningens tidiga historia. Huruvida detta går att belägga i tidskriften eller hembygdsföreningen återstår att beforska och redaktionen ber att få återkomma om det med hjälp av Eva Sofia Johansson.

”Västerbottniskt trettioal” utkommer i höst.

Fotbollslegenden Gunnar Nordahl från Hörnefors. "Il bisonte", här i träningsoverall på San Siro i Milano, inledde sin karriär i FC Milan 1949 och han är ännu oöverträffad som målskytt. En utställning om Nordahls smått otroliga fotbollskarriär finns sedan i april 2008 i kommunhuset i Hörnefors. I utställningen som är producerad av museet finns fotografier, landslagsflaggor, pokaler och mycket annat att titta på även för den som är måttligt idrottsintresserad.

OMSLAGETS FRAMSIDA

Rävfallet i Vindelälven. Rävfallet är den största forsen i älven uppströms Ammarnäs.
Foto Lasse Strömngren.

OMSLAGETS BAKSIDA

Torbjörn Jakobssons suggestiva bild av de sammanfösta renarna på väg in i rengården i Kraipe några mil söder om Ammarnäs fick ett andrapris i klassen Natur i Årets bild 2008. Det är sarvslakt och värmen från renarna bildar tillsammans med avgaserna från motorcyklarna de suggestiva ångmolnen.
Foto Torbjörn Jakobsson/Västerbottens-Kuriren 2007.

Redigeras vid Västerbottens museum i samarbete med Skellefteå museum.

Chefredaktör & ansvarig utgivare

Ola Kellgren, 090-17 18 02

Grafisk form

Kikki Lundberg

Prenumeration och distribution

Receptionen, 090-17 18 01 och

Lena Bertilsson, 090-17 18 05

Telefax 090-77 90 00

Redaktionens adress

Tidskriften Västerbotten

Västerbottens museum

Box 3183, 903 04 Umeå

Telefon 090-17 18 00

Telefax 090-77 90 00

E-post: ola.kellgren@vbm.se

www.vbm.se

Rekvisioner och prenumeration

Västerbottens läns hembygdsförbund

Postgiro 6 26 22-6.

Tryck

Wallin & Dalholm boktryckeri AB, Lund 2008.

Tryckeriet är miljöcertifierat enligt ISO 14001.

Tidskriften är Svanen-märkt.

Prenumeration

Årets nummer 250:–

Årets nummer i en bok 265:–

Årets nummer och bok 350:–

Medlemmar i en västerbottensk hembygdsförening, ansluten till Västerbottens läns hembygdsförbund, får 20% rabatt på prenumerationen.

ISSN 0346-4938

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.

Lösnummerpris 75:–

Sejten för Sveriges kulturtidskrifter
tidskrift.nu

västerbotten ●

Tidskriften produceras av Västerbottens museum
för Västerbottens läns hembygdsförbund

Pris: 75:–